

1819.

Kazinczy Ferencz

Vallási és Bölcselmi

Nézetei.

Irta

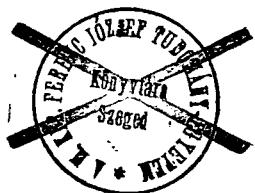
Gerecze Péter,

pécsi főreálisk. h. tanár.

Pécszett

Ramazetter K. könyvnyomdája

1881.

18636

I.

Kazinczy jellemének fő vonásai.

Bár milyen nagy fontosságot tulajdonítsunk azon körülményeknek, a melyek összehatása kifejleszt egy költőt: tehetségeinek alapszálait, jellemének alapvonásait születésben kell keresnünk. Kazinczy kedélyének az érzékenység, szellemének folytonosan egy ideális magasságban szállongás olyan lényeges vonásai; annyira természetében gyökerező sajátjai, hogy ezeket sem ifjúkori élményei, sem tanulmányai, sem szenvedései, egyszóval: semmiféle külső viszonyok hatásából ki nem magyarázhatjuk; hanem csak veleszületetteknek kell vennünk. Mondhatjuk, hogy a 18-ik század utolsó felében lábrakapott izetlen sentimentalismus nálunk is hódított, s hatott K.-ra is; mondhatjuk, hogy a mélyen vallásos családi nevelés, melyben a gyermek K.-t atyja részesíté, igen kedvezett egy érzékeny kedély kifejlődésének: de mind ezt, és még számos körülményt is, egybevéve sem mondhatjuk, hogy egyedül ezek tették őt annyira az érzések emberévé, hogy úgyszólván, egész szellemi ténykedése az érzések körül forog; az érzésekből indul ki, s ezekhez tér vissza. Sokszor érzései határozzák meg gondolatait; s azok vezetik cselekvéseit. Érzékenysége tette költővé s igazi vallásossá; s azzal függ össze idealismusa, optimismusa, valamint jellemének vonásai. Méltán tarthatjuk egész szellemi élete központjának érzékenységét; mert bár mely oldalról tekintsük, minden felől ez a vonás ötlük szemünkbe legelőször. A költő Kazinczy ugyanaz a mély érzésű ember, a ki a vallásos és philosophus. Mutatja ezt, egyebek közt az, hogy másokban rendszeren azon jellemvonásokat emeli ki, melyek az ő lel-

kével rokonszenveznek. Pl. Marmontelről írja: „Nagyot rugtatott előttem az ő becsületében az, hogy ő érzékeny szív és hív férj volt. (Lev. Kis. II. 21.) Az érzékenységet első sorban szokta kiemelni mindig.

Hogy érzékenysége sokszor érzégsbe csap át, — fájdalom — nem szükség bizonyítgatni. Az ő korában mint ha csak a levegőből szívták volna az emberek ezt a kiállhatatlan kedély-betegséget. Nem hiába volt ekkor természetellenes az, a mi ma természetes, és megfordítva. Nem csak a haját, az arczbőrt, hanem az érzéseket is meghamisították. Éreztek, vagy legalább érezni hittek ott is, a hol semmit sem lehetett érezni. K. Kis Jánossal és Csereivel, leveleiben több helyt akarja elhíttetni, hogy ő úgy szereti őket, mint a szerelmes kedvesét. Találkozásaik, elválásaik épen olyan mesterkéltn udvariassággal csókolóznak, mint ma az asszonyok. K. és Ráday egy fa alatt csókolódzás közt figyelmeztetik egymást, hogy atyáik is épen e fa alatt üldögéltek egykor. stb.

Kazinczyt idealismusa folyton egy emelkedettebb, szebb, képzelt világban tartotta. Inkább a jövőben élt, mint a jelenben. Mennyi kedvteléssel mereng el olykor a jövő felett! Nevezetesen Kisnek írja egy alkalommal: „Ah! azt képzelni, hogy a szépnek, jónak, igaznak később tisztelői, midőn már régen sorvadni fogunk, vissza fognak kívánni magokhoz, hogy dicsőségünk el fogja verni álmaikat; hogy sírni fognak olyakká lehetni mint mi valánk“ (Lev. Kis. I. 28. s u. o. 130.) Midőn Csehy egy fürt hajával ajándékozta meg, Kis I.-tól is ezt kér: „ . . . édes barátom, gondold meg, mi az ily ereklye, midőn egyikünket, vagy másikat elragadta a halál.“ (Lev. Kis. I. 109.) Máskor meg írja Kisnek: „ Ne legyünk oly hiúk, hogy azt higyjük, hogy a mit írunk a maradék religiosus tisztelettel fogja nézni. Mi még hajnallunk, s távol a határ! De higyjük azt gög nélkül, hogy lesz idő, a midőn azt a papirosat, a melyre karunkon által ömlött fejünk gondolatja s szívünk érzése, a háladatos s igazságos maradék tisztelettel fogja illetni“; s kéreti Berzsényit, hogy epistoláját összehajtatlanul tegye félre leveles ládjába; „mert egykor feljebb fogják becsülni maradékai, mint az Armalis írháját“ (Lev. Kis. I. 308.)

Erdélyben útzva, Hunyady koporsójához érinti óráját s gyűrűjét; Pannonhalmán a benézések kertjében a fák törzsére metszi a maga és rokon keblű barátja nevét, stb. Mindezt kegyelettel, tisztelettel s folytonosan a jövőbe vetett pillantással beszéli el mindazoknak, kikkel levelezést folytat. Az ilyen csekélységeken annyi érzéssel tud elmerengeni, s ezek annyira feledtetik vele a való élet durvaságait, hogy igazán elmondhatni róla: fellengősebb ideálistát mint ő, költőink sorában hasztalan keresnénk. Ez a folytonos fellengés, folytonosan egy más világban élés, adott irányt gondolkodásának, működésének egyaránt.

K. philosophiai tanulmányokkal, nevezetesen Platóval már korán foglalkozott (L. Lev. Sípos. 123.) Jóllehet Kant tanait főképp Sípos Páltól kezdte tanulni; idealisticus hajlama már régen elvonta őt az empiria száraz tanaitól. Maga írja Kenderesynek: „Ne hidd, hogy ezen hitre (Kant idealismusára) Sípos barátsága szédített; lelkem poetaibb kiművelést nyert, minthogy ezt, ezen az úton Sípos becses ismeretsége nélkül is fel ne leltem volna; noha tőle igen sokat vettem. . . . Mint poetának és művésznek nekem nem volt elég a realismus szűk köre; s már ezt beszéltem a Tövisek és virágok epigrammaiban:

A poesis kikap a népből s a durva valóból, stb. (Lev. Sípos. 123.)

K. nyelvújítása szintén szorosan összetügg idealismusával. Ugyancsak Kenderesynek írja: „Ez (idealismusom) cselekszi, édes barátom, hogy én nyelvrontó vagyok: holott ti mind az empiria mellett állatok; míg mi a ti itéletetek szerint a Phantasus bálványa előtt gyujtogatjuk a tömjént. (Lev. Sípos. 124.) Így vádolja másutt nyelvkérdésben az idealismus ellenségeit, a kik „mindig az empiria mellett állanak, és ha nincs előttök valami, nem hiszik, hogy lehessen.“ (Lev. Sípos. 126.)

K. optimisticus és idealisticus életbölcselemi elveit röviden és találóan fejezi ki e soraiban: „Man muss die Poesie des Lebens sich eigenmachen; életünk legyen ének s mindjárt boldogok vagyunk. (Lev. Kis. I. 176.) Ő valóban mindennek költői oldalát fogta föl. Még ha fájdalmi-, bajairól is szól nem feledi el boldogságát is felemlíteni. Az ő lelke

a testi szenvedések alatt ritkán vesztette el rugékonyságát; még fogságában is mindig eleven volt; szenvedéseiben mindig talált valamit a mi gyönyörködtesse. Az érzések szemüvegén át nézte nemcsak a vallást, hanem az erkölcsöt, sőt sokszor a tudományt is; mennyivel inkább az élet ezer meg ezer apró gyönyörködtető és nemgyönyörködtető jelenségét! Ez eredményezte, hogy a nyelvet is mint elvont szépséget fogta föl; s többet foglalkozott annak szépítésével, mint belső, vagy külső tulajdonaival. Ez okozta, hogy ő, ki gondal bűvárolta az idegen nyelvek szépségeit; s annyit fáradott ezeknek a mi nyelvünkbe oltásával: soha sem gondolt arra, hogy ama nyelveket a mi nyelvünkkel valami más néző-pontból is összehasonlitsa, mint mindig tisztán a szóbőség, a stíl sokfélesége, hajlékonyság, egyszóval aesthetikai tekintetben.

K. nem volt rendszeres bölcselkedő, a ki tán a végkérdéseket rendre véve, a maga felfogása szerint oly czélből akarta volna fejtegetni, hogy elvei másoknak is zsinormértékül szolgáljanak. Még csak nem is iparkodott egyik bölcselmi rendszerrel se e czélből alaposan megismerkedni; mert ő erre nem született; s szellemi fejlődése és működése más irányú volt. Annyira más, hogy ő maga nyíltan ellenmond majd minden bölcselkedési iránynak; nem olyan értelemben, mintha azok érveléseit elfogadhatatlanoknak tartaná: hanem — bátran mondhatjuk — mivel ő az emberi szellemet, vagy legalább a magáét egyáltalán képtelennek tartja ama nagy kérdéseknek csak félig-meddig is kielégítő megoldására. Mindemellett ő is hozzá szól alkalomszerűen a legfőbb kérdésekhez. Isten-, léte-, mivolta-, a lélek-, lélekalhatatlansága-, stbről neki is megvoltak saját nézetei; így az erkölcstől, az emberi élet feladatáról, a vallás mivolta, rendeltetéséről, a költészet s általában a művészet lényege és céljáról stb. K. felfogását mind ezekről vizsgálni annyival tanulságosabb, mivel ő a bölcselmi kérdéseket gyönyörű idealizmussal mintegy megaranyozva fogta fel; azokról alkotott meggyőződését érző lelkén átöntve fejezte ki.

II.

Kazinczy az Isten létéről, lélek- és halhatatlanságról fogsága előtt. Rousseau hatása.

Kazinczy egész életpályáját szomorú fogsága két részre osztja. Ennek két működési irány is felel meg. Gessner Idilljei előszava és Sallusté, magok e fordítások nyelve, Bácsmegyéjének első és második kiadása, K.-nak számos nyilatkozata, bizalmas barátjainak: Toldynak, s másoknak a „régí“ és „új Kazinczyra“ vonatkozó számos észrevétele, sőt szemrehányása¹⁾ stb. eléggé bizonyítják, hogy működésének két irányra való felosztása nem önkényes; hanem már kortársaitól felismert, sőt K.-tól dicsekedve emlegetett tény. Ez azonban még nem jelenti, hogy fogsága előtt és fogsága után vallási meggyőződése, kivált pedig bölcselmi nézeteiben szintén fel volna található az a nagy különbség, mely nyelv-újítási működését jellemzi. Pedig különbség, bölcselkedése terén is csakugyan található. Nem ugyan annyira abban, hogy Istenről, s a lélek halhatatlanságáról lényegesen eltérő nézeteket vallana a két időszakban, hanem főképen abban, hogy ama kérdéseket fogsága előtt merészebb okoskodásokkal fejtegeti s többet szól azokról, mint később; továbbá, hogy fogsága előtt némiképp Rousseau hatása alatt áll, fogsága után pedig nyíltan és ellenmondás nélkül Kantot követi.

Az Isten létét épen oly mély meggyőződésből hiszi Rousseau is, mint Kant; Isten létét, mivoltának tudását, ész-okokkal való megbizonyíthatóságát épen úgy tagadja egyik, mint a másik; a szabad akaratot, lélek létezését, hal-

¹⁾ L. pl. a Toldyét s K.-nak erre adott válaszát. Lev. Kisfaludy K.-lyal s ennek körével 87—8. l.

hatatlanságot, erkölcsi, de csakis erkölcsi okokkal épen úgy bizonyítja Rousseau, mint Kant. Kazinczy pedig épen azt vallotta egész férfi és öreg korán át, a mit ezek általában a megbizonyítás módjával, melyben Rousseau és Kant annyira különböznek, K. úgy sem sokat törődött. Az említett eredményeket elfogadta, meggyőződésévé tette, és tovább nem igen kutatott. Azonban mivel Kant *Kritik der reinen Vernunftja* már 1781-ben megjelent; 1786. a *Kritik der praktischen Vernunft is*; sőt 1792-ben Rozgonyi már nálunk is ír Kant ellen (*Dubia-ját*): K. ismerhette volna Kant *philosophiáját* fogsága előtt. De Sípos Pállal 1806-óta folytatott levelezése több helyéből kimutatható, hogy csak ezen év (1806) után, s épen Sípóstól tanulta ismerni Kant erkölcs-bölcselemi elveit és a megismerés kérdésében felállított tételeit. Ő pedig Istenről, lélekről s halhatatlanságról már 1790-ben merészen bölcselekszik; olyan merészen, mint később nem igen. Ez mutatja tehát, hogy fogsága előtt más benyomásoknak engedett, mint fogsága után; s így bölcselemi elveiben, legalább a főbb kérdésekre nézve két időszakot különböztetni meg, ép úgy helyes, mint a nyelvkörüli munkálkodása körében.

Fogsága előtt különösebben csak a lélekről s a halhatatlanságról elmélkedik; a miből azonban könnyen elvonható, mint vélekedett Istenléte kérdésében is.

Az 1790-iki *Orpheus*-ban ír K. a lélekről és a halhatatlanságról. Egykori professora Sztgyörgyi István vélekedésével szemben fejezi ki nézeteit. Tanítói közül épen Sztgyörgyinek köszönhetett legtöbbet; ezért róla tisztelettel, sőt kegyelettel szól; de ellenkező meggyőződését nem hallgathatja el. Biztosan követné — úgymond — őt, ha tudná, hogy nem vét a teremtő ellen a ki „isteni particellat“ adott vezérül, melyet követnie kell; mert ha ezt követi hibázva is, helyesen lép; ha pedig ezután nem indul, helyesen menve is hibázik. Sztgyörgyi nagy bizonyosságot lát abban, hogy a test egy maga nem hat. Azonban — a mint K. mondja — még ő is, Holmannal megvallja, hogy a teremtő mindenhatóságának nem volt talán lehetetlen a testet annyira raffinirozni, hogy gondolkozhassek. „Valóban a testet — teszi a főnebbiekhez — és annak természetét, tehetségeit nem

ismerjük még jól. Test egy szikra, test egy marok puska-
por: de vesd össze, meglátod micsoda előre nem képzelt
effectusa lesz. S nem lehet-e valami ilyes a lélek is?" (Or-
pheus I. 196.)

Itt K.-t a materialismus kellő közepében leljük. Azon-
ban a mit az encyclopaedisták mint tényt állítottak: K. csak
„lehet“-tel mondja utána; s ugyanazon a helyen azonnal
megfordítja gondolata menetét. „A természet mindenkben
egy törvényt követ; munkáinak szemlélése azt tanítja, hogy
minden a mit látunk, lesz, van, volt... de soha sem az a
mi volt; hanem mindig valami egyéb; úgy, hogy nemcsak
formáját, hanem az én-jét, ego-ját is változtatja.“ Azonban
„elmeredvén, elvakulván, elszédülvén — folytatja tovább —
a tanító természet simplex szavától való eltávozásom alatt,
visszatérek a honnan eleredtem; s megelégszem azzal, hogy
ha magára nézve másféle is bár a felfö-
dözhetetlen igazság; de én reám nézve az,
a minek én képelem; ezt kiáltom: Es möge sich mein Feind
mit solchen Grillen plagen! Az álmodozáshoz nem szokott
elme azonban a holdvilágot is hasznára fordítja s a mellett
is bátran lép, ha megvallja is, hogy a holdvilág nem láttat
oly világosan, mint a kiderült nyári nap fénye...“ Ebben
van K.-nak egész bölcelete kifejezve; a mennyiben az egy
képben kifejezhető. Az a mysticus félhomály volt előtte
kedves egész életén át. Félhomályban élönek tartotta az
embert; s mélyen meg levén győződve, hogy abból úgy
sem léphet ki, korán lemondott a korlátlan tudni-akarás
gondolatáról, mint a mely úgy is csak nyugtalanító, sőt
kínzóvá lesz a nélkül, hogy célhoz juttatna. Mindemellett
is a szabadabb bölcelkedési irány nyomait erősen magokon
viselik a lélek halhatatlanságáról vallott elvei is.

Horváth Ádám 1786-ban adott ki egy művet a lélek
halhatatlanságáról. K. egy epistolát ír hozzá, s ehez tett
jegyzéseiben fejtegeti nézeteit. Horváth „azt állítja, hogy a
lélek halhatatlanságát természeti okoskodások által is meg-
lehet mutatni“ K. pedig, hogy „a philosophia nem tanítja
positive; legalább nem úgy, hogy az ellene támadható két-
ségek egészen eloszlattassanak.“ „Hogy a természetben
semmi nem veszhet el — okoskodik K. — azt kétségbe

senki sem hozza: de még itt nincs vége a kérdésnek.“ Erre egy példában folytatja, mely egészen materialisticus felfogásra mutat. A lelket egy tölgyfához hasonlítja, melyről azt kérdi, hogy kivágtván és tűzre vettetvén, mondható-e, hogy az megvan s él. „Az a vakondok — úgymond — a mely kertemet feltúrja, kertészem agyon üti, meghal, lelke (némelyeknek igen különös vélekedések szerint) a természetnek nemesítő gradicsain számárba, lóba, kutyaiba, majomba megyen által, mondhatom-e, hogy az a vakondok, a mely kertemet túrkálta, nem szünt meg lenni? mondhatom-e, hogy él; tudja-e az ilyen majom, hogy kutya volt, ló volt, számár volt? s az ilyen elváltozások mellett való el-nem-vetés, meg-nem-halás megegyezik-e azzal a halhatatlansággal, a mit az én barátom, a feltámadásnak annál erősebben leendő megállítása kedvéért keres?“ (Orpheus I. 192—3.) Azonban ilyen felfogása mellett sem mond a keresztény tanak ellene, mint Voltair; hanem a lélek halhatatlanságáról is azt hirdeti, a mit ez az Istencről; t. i. hogy ha nem volna is halhatatlanság, óhajtánunk kellene, hogy legyen; s nem kell magunkat annak hivesétől eltántoríttatni engednünk.

Fönnebbi okoskodása azt látszik mutatni, hogy a materialistákkal tart. Másutt azonban több helyt világosan kifejezi az Isten, lélek és halhatatlanság iránti mély hitét. Itt csak annyit akar megbizonyítani, hogy „a kérdés, mig csak az emberi, természeti értelemnek tétetik tárgyává, nincs úgy megfajtvé, hogy minden kétségek eloszlattassanak.“

K. egyébiránt azon kérdésre: vajjon a lélek halhatatlanságának hivese, vagy nem hivese van-e hatással az erkölcsösségre? határozottan nem-mel felel; abból indulva ki, hogy „az egyik azért öli meg magát; mert azt hiszi, hogy ezen cselekedete által nyomorúságának tökéletes véget vet; a másik pedig (ezt mutatja az uticai Cato utolsó éjjele, midőn ez a nagy ember Platónak halhatatlanságot tanító dialogusai által gyulusztotta magát, hibás ugyan, de mégis csodálást érdemlő cselekedetére) azért, mert jobb életre viradást vár.“ (Orph. I. 197—8.

A lélekről s halhatatlanságról kifejtett szabados irányú nézetére maga jegyzi meg, hogy ezeket nem mint keresztény, hanem mint philosophus mondja; de másfelől azt kérdi:

„árt-e a religionak, hogy szabadon követjük a természet teremőjének mellénk adott kalauzát, az értelmet? . . . Miért volna tilalmas azt a mit érez, kimondani, egy olyan írónak, a ki interna vocatiot érez arra, hogy mondja a mit lát?!“

K. minden „interna vocatio“ mellett, a mit magában érzett, egészben véve nem nagyon törekedett „látni“. Épen mivel korán meggyőződött, hogy az embernek tisztán látni nem adatott. A helyett szivesebben követte ama tanácsot, melyet ő maga adott a „gyengébb lelkeknek:“ „ne kívánkozzatok a benneteket szerető anya karjairól le a sikra! Itt állani, lépni veszedelmes; amott nyugodalmasan ülhettek!“

Török Lajoshoz írt epistolája szépen fejezi ki bölcselkedése alapgondolatát. Kéri ebben nagymesterét, ki előtte a a mérhetetlen titkok homályát, igyekszik fölföldni, ne ragadja ki „szép világából“, hol minden tárgy gyönyörködteti, habár semmit sem láthat tisztán. Ne kényszerítse a végtelenség eszméjét felfogni; mert ezt megismerni embernek úgy sem adatott. Soká kinzá — úgymond — őt is a gondolat megismerni a valót. Kétség s elcsüggedés között kért felvilágosítást a természettől, de ez nem hallgatá meg; a bölcsektől; de ezek csevegtek; barátai hallgatának. „Aranykorom használatlan repült el s büntetve voltam kábaságomért“. Végre magába vonult csak azt vágyá tudni, a mit tudni lehet és hasznos... s önkeblében feltalálá a valót.

Schiller „Das verschleierte Bild zu Sais“ cz. költeménye is azon gondolatot fejezi ki, hogy az emberi tudás a végtelenbe nem hatolhat, s a ki a kiszabott határon túl lépni akar: vakmerőségeért büntetve lesz. Azért ezt is lefordítá epistolája kiegészítéseül. Sípshoz írt egyik levelében pedig e versről szólóban bővebben kifejti bölcselmi felfogását. „Az én ideám azon dolgokról, — úgymond — melyek supra me vannak, ez: A sok oldalú statuája az igazságnak a rotunda közepén, centrumában áll; mi pedig a perystyl periphériájában tolongunk elébb-tovább. Minden punctum itt más meg más képet ad. Csak az a kérdés, hogy a sokoldalú kép, mely punctumról tekintetik legillőbben? Isten, örökkévalóság etc. távol vagyok attól, hogy tagadjam; de

ezek nem az én szememnek való tárgyak. Nekem elég azt az istent ismerni, mely bennem lakik."

Később is (1827.) úgy hivatkozik (Lev. Guzmics. 128.) ezen epistolájára, mint a mely gondolkozását hiven fejezi ki.

A lélek mibenléte,- halhatatlanságára felhozott hasonlataira visszatérve: azt mondhatnók, hogy K. legalább fogsága előtt a materialismus felé hajlott; de ennek egész gondolkozásmódja ellene mond. Ő Voltair tanaival (habár ezek sem voltak egészen a materialismus tanai; mert Istenben V. is hitt; csupán nem tartotta lehetetlennek, hogy az anyag gondolkozik), soha sem értett egyet. Irt ugyan életéről, de anélkül, hogy mellette vagy ellene szólana. Midőn ismertetni akarja, mint gondolkozott Voltair a keresztény hitről, nehogy őt, az előadót, némely zelóták gyanúba vegyék, mind ezekre nézve ártatlanul, mind magára nézve, szemesen, úgy vél eljárni, ha Zabuesnig szavaival szól. Ennek művéből idézi tehát, mint űzött V. gúnyt az úrvacsorából, halotti szentségből stb. (Orpheus. I.) Helvetius és Voltairról azt jegyzi meg, hogy ő nem hiszi, hogy ezek filosopiája uralkodjék ismét; s ne is engedje az Igazság lelke. De adjunk hálát — úgymond, — hogy valaha uralkodott, s a setétség kárpitjait összetépdelte. (Lev. Kis. I. 365.) Különben pedig annyira nem ismeri el Voltair tanait, hogy az ész csatlakozhatóságát bizonyítván, épen ő rá mutat. „A vulgaris ember veritása, szomorú veritás — írja Síposnak — Látjuk Voltair-en mi az a józan ész, melyet ő az igazság kirekesztő criteriumának veve! „Egyéb tekintetben is — egyenesen kijelenti, hogy V. neki nem embere; és nem volt még mielőtt Mad. de Genlis-nél olvasta, hogy ő nem tudott apte írni, és hogy minden munkái egy tonusban vannak irva“ (Gr. Dessewffy I. Irod. Hagy. I. 184.)

Nem Voltair, nem Helvetius (habár őt is tanulmányozta; egy levelét közli is Orpheus I. 17.) vagy a többi materialista, vagy materialismus felé hajló bölcsele volt tehát kinek műveiből nyert szellemi tápot Kazinczy, — hanem első sorban Rousseau. Míg az előbbieknél egyenesen, vagy közvetve ellen mond, addig Rousseaut, az embert és írókat egyaránt védelme alá veszi. Különösen pályája első felében, míg t. i. Kanttal meg nem ismerkedett. Míg Voltaire cy-

nikus tréfáit elítéli: addig Rouseauból egyenesen azért közöl mutatványt (A. törvénytörvényről. Orpheus 1790. I.) hadd lássák olvasói: „hogy R. nem épen olyan bolond ember mint a milyennek ötet — — — Úr kiáltozza; keresztény conscientiositásból és papi gyűlölségből nem olvasván írásainak csak egy sorát is, minek utánna Zaubesnigtől felöle egyetmást olvasott . . . “ Majd meg azon örvend, hogy R jellemét Wieland után tisztának láthatja, s mások előtt is tisztának mutathatja föl. (Gr. Dessewffy: Irod. Hagy. I. 183. stb.)

Mindezeknél jobban bizonyítja R. hatását K-ra. főbb elveik szembe állítása. A Gr. Török Lajoshoz írt epistolában mintha csak a savoyai pap vallomásait hallanók.

Rousseau is (a savoyai pap) ifjúságában mindazt buzgón hiszi a mit, hogy higgyen, elébe adnak; de igen sokat kívánnak, s végre semmit se hisz. A bölcsök tanácsát kéri ki; az idevágó könyveket át- meg átlapozza; a különböző nézeteket egybe veti; de mindnyáját dőlőfősnek, fennen és határozottan ítélőknek találja. Rájok hallgatva tehát korán sem szabadulhat kételyeitől.

Végre arról győződik meg, hogy a nézetek feltűnő különbözőségének oka az emberi ész korlátoltsága és a hiúság. „Nincs kulcs e megfejthetetlenhez“ kiált fel végre. Ezen el-
mélkedéseiből elvont tanulsága az, hogy kutatásaiban ezután csak arra szorítkozzék, a mi közvetlenül érdeklí: a többire nézve tökéletes tudatlanságban nyugszik meg. Kétkedés által ezután csak oly ügyekben nyugtalaníttatja magát, miket multhatatlanul meg kell ismernie. Ő csak a rá nézve érdekes ismereteket vizsgálja, a többieket mind érintetlenül hagyja; sem el nem veti, sem el nem fogadja. „Minek kinlődnám azok kiderítésével, mikor a gyakorlati életre nézve úgy is minden haszon nélküliek“ stb. (R: Emil. ford. Führer. 298)

Vagy tekintsük mint fogta fel Rousseau az Isten esz méjét? „Látom — — az Istent minden művében, érzem létét magamban és magam körül mindenütt; de mihelyt önmagában akarom vizsgálat alá venni; mihelyt azt akarom megtudni, hogy hol van ő, mi ő, miből áll, — azonnal elillan és zavarodott elmém mit sem tud többé. . . .“ (u. o. 309.) Isten iránti hitét gyönyörű felsóhajtásban fejezi ki:

„Lények lénye! Ertelmemet legméltóbban úgy vélem használni, ha előtted meghunyászkodva semmisnek tekintem azt. Szellemem elragadtatva, gyengeségem elbájolva érzi magát, ha nagyságod előtt megalázhatom magamat.“ (u. o. 320.) E szavak mintha csak Kazinczy lelkéből törtek volna ki! Nem ugyan ez volt-e K. hitvallása, bölcselkedésének alapelve?!

A mi a lelket és halhatatlanságot illeti, R. is mindketőt, mint szükségképen felveendőt, nem pedig mint eszokokkal megbizonyítható dolgokat tekinti. Ha egyéb nem bizonyítaná is — úgymond — a lélek anyagtalanságát, mint az, hogy a gonosz diadalmaskodik, az igazság pedig nyomorog, már ez magában is elégséges volna abbeli kételyeim eloszlatására. „Hogy minő ez a lelki élet — folytatja tovább — és vajjon halhatatlan-e a lélek természeténél fova? azt nem tudom.“ Mind e mellett nem tartózkodik bizonyítani, hogy a léleknek földi életére vissza kell emlékeznie, s ebből folyólag nem kételkedik, hogy e visszaemlékezés egykor a jámborok boldogságát és a gonoszok gyötrelmét képezendi (u. o. 317.)

Kazinczy ez utóbbiról, a túlvilági életről, inkább kedélyeskedve, mint komolyan szeretett nyilatkozni (L. Gr. Dessewffy Irod. Hagy. I. 43. II. 13. Lev. Sípós. 136. Lev. Sztgyörgyi 212. stb.) Különben mint erős optimista nem nagyon vágyott belé.

Mindamellet, hogy K. nézetei közel állanak Rousseauéhoz, tévedés volna állítani, hogy őt egyenesen és kizáróan R. győzte meg arról, hogy a végkérdések tárgyait csak hinnenünk lehet és kell, s nem egyszermind tudnunk is. Nem állithatjuk, hogy a Török L.-hoz írt epistola írásakor a savoyai pap vallomásai lebegtek volna szemei előtt, és pedig azért nem, mivel K. maga is átélte azon lelki hánykódásokat, melyek a savoyai pap vallomásaiban le vannak írva.

Kazinczy atyja a legvallásosabb emberek egyike volt. Gyermekait patriarchalis módon maga nevelte. Házának földisse a vallásosság, erényesség. Gyermekével s cselédjeivel reggel estve együtt imádkozik és énekel. (Pályám Emlékezete 12. 13.) Az iskolai nevelés pedig ez időben alig áll

egyéből mint a theologia tanulatásából. Nem elég hogy a gyermek megismerkedik a vallás főbb tételeivel: még az ifjúnak is évek hosszán át kell azzal vesződnie, hogy a dogmákat legapróbb részleteikben is megismerje, sőt védeni is tudja. A dogmákba vetett hitnek erősebbnek kelle lenni, a matematikai tételek tudásánál. S íme az ifjú Kazinczy, ki már a természettől is jóformán csak érzékenykedésre van alkotva, ki születésétől férfikoráig ilyen légkörben neveltetik: egyszerre lemond az érzék feletti dolgok bizonyos tudásáról; egyszerre magába vonul, és napfény helyett holdvilágnál látva magát, egy bölc s nyugodtságával szemlélődik, inkább érzésein, mint gondolatain. Szelleme azonban már a természettől szabadabb irányú, és korára nézve fiatalabb, hogysem esze használatában higgadtan tudná magát korlátozni. Szívesen hallgatja tehát azok beszédét, kik egyedül magok erején, minden tekintély elismerése nélkül kísértik meg a kiolthatatlan tudásvágy kinzó kérdéseire feleletet adni, s utánok mondja vélekedéseiket; de jó formán még ki sem mondá: már felismeri, hogy az emberi ész, a tekintély támaszát eldobva, alig tehet egy lépést is. Ez lesz tántorithatatlan meggyőződésévé; s ebben találja fel ezután mindazon boldogságot, a mit a természettől csak vár! De mi volt az a hatalmas erő, mely Kazinczyt egyszerre ebbe a világba helyezte, abból a másikból; melybe már-már — úgyszólván — bele nőtt?

Maga beszéli el Pályája Emlékezetében. Ő mint aki öt éven át tanulta a theológiát, elég theologusi erőt érzett magában, hogy mint patvarista, a főnökét elakasztó plébános-sal hitkérdésekben sikra szálljon. Győzött is; habár a plébános vétke csak az volt, hogy nem juta akkor eszébe a szükséges idézet. De K. győzelmét megkeserülte; mert a plébános csakugyan tudta a mit elfelejtett; s így tüze-sebb ellenfelét önmagával meghasonlásba hozta. „Felriadva vevém — úgymond — kalapomat, szaladtam szobámba, magamra zárám az ajtót s térdre bukva könyörögtem, hogy a kegyelem tölem el ne vétessék (P. E. 48.) A szives pap megsejté hánykódásait s egy kis iratot ada kezébe, melyet maga készített francia nyelven. „Ezzel a savoyardi vicariussal űzött beszélgetéseim — folytatja tovább — kivetének ma-

gamból . . . elborzadtam s közel valék a kétségbeeséshez, a megbóduláshoz, midőn magamba pillantottam . . . A zajt le kell csillapitanom, mondám, s egy apologia dolgozásához fogék" . . . „addig . . . dolgozám, míg épen ez a dolgoztatás a legírtoztatóbb örvénybe meríte el, melyet képzelhetni" . . . Végre egy angyal jelene meg megtartásomra: egy este a nyári vacatiokban prof. Sztgyörgyi látogatására jöve anyámnak; s mintegy hetet nálunk tölte. Kisétálánk a mezőre . . . én két kérdést gördíték a tiszteletes öreg elébe; nem mintha az engem háborgatna, hanem csak mintha nem jutna eszembe a tanult felelet. Érte s elhallgata. Végre megszólalt. Ne rettegj semmit; megtörtént veled a minek megkelle történni; de vigyázz, hogy tiszteletlennek ne találtassál az iránt, a mi tiszteletet kíván. Kérdéseidre nem felelek, leld fel a mit keresz; s felfogod, ha tiszta elmével keresed." (P. E. 49. 50.)

Ime egy új Rousseau! De míg Rousseau mindennek esküdt ellensége, a miben az embernek a természettől eltávolítóját látja; s így minden positiv vallás ellen hadat izen; míg a savoyai pap vallomásainak elbeszélése után, mondhatni, cynikus elmésséggel czáfolja a kinyilatkoztatott vallás tételeit: addig Kazinczy, a szabad- és szelidlelkű Kazinczy, idealismusával költőileg fogja fel mindezt; sőt nyíltan hirdeti, hogy positiv vallás nélkül el nem lehetünk. Ennek formáit is fenntartani kívánja, legalább az egységében felfogott népre nézve. Maga pedig a szív szép religóját alkotja meg magának, s ennek sugallatát követve, mosolyogja a tehetetlen bölcseket, utálja és megveti a vallástalanokat.

Azonban mindamellet is, hogy ő átélte azt a lelki harczt, melyet R. s így nem kelle meggyőződésért ehez folyamodni: el kell ismernünk, hogy már csak lelki életöknek e közös sorsa is összekapcsolta őket, s a savoyai pap bölcselkedése K.-nál tárt fülekre találhatott. Továbbá igen valószínű, hogy R. elkeseredett ellenségeskedése a theologusokkal, ezek iránti megvetése sem maradhatott K.-ra hatás nélkül. K. is egész életén át küzd az elfogult maradosdiakkal, hol gúnynyal, hol komolyan, hol elkeseredve. Azonban ő sehol sem téveszti össze, mikor van dolga emberekkel, mikor tanok-, vagy tiszteletet érdemlő hagyományokkal.

K. a philosophusok közül R.-t kiváló előszeretettel tanul-

mányozta. Ezt ha egyéb nem, már az is bizonyítaná, hogy levelezésében számtalan helyt említi, idézi. Emil-jét már 1786-ban ismerte (Gr. Dessewffy Irod. Hagy. I. 209.) A Contrat Social fordításával 1793-ban már készen volt (Ered. Munkái III. 381. l.) Továbbá R. életéről, jelleméről több helyen szól. Mind ez azt mutatja, hogy műveit egész terjedtségökben tanulmányozta. A mi nem is maradhatott rá nézve hatás nélkül. Így már Emilt olvasva elhatározta, hogy ha egykor fia születik így fogja nevezni (Gr. Dessewffy Irod. Hagy. I. 209.) Elhatározását csak huszonöt év múlva ugyan, de kivitte. Sőt gyermekei nevelését is R. Emilje szellemében vezette.¹⁾

K. az eltanult elvek forrásait nem igen szokta emlegetni. Többnyire olyan írókat tanulmányozott, a kik némileg az ő elveivel megegyező tanokat hirdettek. Ezeket testvévé, vérévé olvasztotta, s inkább a gyakorlatban érvényesítette, mintsem teoriák alkotásával árulta volna el, hogy szelleme, kiknek művei által termékenyült meg.

Vallási és bölcselmi felfogására nézve sehol sem vallja be nyíltan, hogy R. meggyőzését tette volna magáévá; valamint költészetéből sem igen lehetne R. világ nézletének befolyását részletesen kimutatni. Azonban a fönnebbiek után annyit állithatunk, hogy a szabadabb irányú bölcselkedés, mely Franciaországban a múlt száz második felében lábra kapott K.-ra jelentékeny benyomást tett és pedig Rousseau közvetítésével.

¹⁾ L. levelét Csereihez. 1806. april 9. Ered. kézirat az Erdélyi Muz. Kt.-ban; továbbá a vallástanításról Lev. Guzmics, 91. 131. L. Kis. II. 334. 345. módszeréről Lev. Berzsenyi. 135. L. Sztgyörgyi. 131. 296. 324. 388.

III.

Kant hatása nálunk. Kazinczy viszonya Síposhoz; s Isten-, lélek- és halhatatlanságról vallott elvei Kant hatása alatt.

Kazinczy életében — mint már érintve volt — hosszas fogsága jelentékeny fordulatot alkot. Nevezetesen tanulmányai s munkássága irányát megváltoztatta. Különben is elfogatása ideje (1794. decz. 14) és azon idő közt, midőn (1801. jun. 28.) fogságából kiszabadulva, szenvedéseiből felocsudva ismét a lázas tevékenység terére lépett, sok minden megváltozott a politikában, költésben a philosophiai eszmék körében egyaránt. Míg 1790. táján egyszerre szabadabb légkör terjed el a hazán, s K. is az újonnan keletkezett, részben általa alapított folyóiratokban elvitázhatatlan jeleit adja annak, hogy a franciaországi szabadosabb eszmék befogadásától nem idegen: addig fogsága után testestől lelkestől a nyelvújításnak él, s nem ír többé a philosophusokról s philosophiai kérdésekről. Fogsága után philosophiai tanulmány tárgyai többé nem a realisticus és materialisticus bölcselkedés zászló vivői, hanem Kant.

A Kritik d. r. Vernunft már 1781-ben megjelent. Rozgonyi József nálunk már 1792-ben önálló vita íratott bocsát ki ellene; az iskolákban sok helyt már 1794. előtt tanítják K. bölcséletét; mégis csak fogsága után jóval 1806—9 táján Sípos által kezd megismerkedni Kant elveivel. Tehette volna ezt fogsága előtt is, de ekkor a tért első sorban mindenütt az encyclopaedistáktól megindított áramlat foglalta el s K.-t is annyiban, a mennyiben ez vitte magával.

Ő habár nem volt úgynevezhető szak-philosophus, mégis jelentékeny helyet foglal el azok közt, kik a Kant keltette mozgalmaknak nálunk megindítói és tényezői voltak.

Hogy minő részt vett e mozgalmakban, alig ítélhetnők meg ha magokra e mozgalmakra is nem vetnénk egy rövid pillantást. De meg a tárgy: a magyar Kant-irodalom fontossága is segít némileg e kitérés mentegetésében.

Legelső s egyszersmind egyik legjelesebb, a ki nálunk Kantról és pedig ellene írt, Rozgonyi József losonczy tanár volt; ki Jenában Jakobi és Reinhold tanítványa lévén, korán megismerkedett a Kant-téle tanokkal. Hazájába térve azonnal kiadta *Dubia*¹⁾ cz. művét, melyben szép tudományos készlettel s komolysággal szól Kantnak legfőbb s legjelentékenyebb tételeiről nevezetesen a térről, és időről s a categoriákról. Előszava szerint is óvakodott Kantról könnyelműen ítéletet mondani. Távolságban a szűk theologusi állásponttól nem veti el tanait tán mint veszélyeseket, hanem helyes okoskodással igyekszik főbb állításait rövid pontokba foglalt ellenvetéseivel megczáfolni.²⁾ E művecske a magyarországi Kant-irodalomnak ma is egyik figyelemreméltó terméke;

1797-ben egy második tudós szált síkra Kant ellen: Horváth B. János apát, kinek metaphysikája sok iskolában kézi

¹⁾ Jos. Rozgonyi in gymn. Losontziensi P. P. *Dubia de Initiiis Transcendentalis Idealismi Kantiani ad viros clarissimos Jakob et Reinhold. Pestini 1792.*

²⁾ Nevezetesen nem fogadja el az okság ismeretének a prioritását. Tagadja, hogy a tér és idő végtelen fogalmak, s hogy a tapasztalatot megelőzik. Tagadja, hogy a szükségképi itéletek nem a tapasztalásból erednek. A noumenon és phenomenonra nézve megbizonyítani igyekszik, hogy az ezekről szóló tételek végelemzésben megegyeznek a dogmaticus idealisták tanaival (55. l.). Az ismeretek eredete kérdéséről szintén terjedten szól a természetes józan észből véve ellenokait. Így a categoriákról egyenként megbizonyítani törekszik, hogy azok nem egyszerű képzetek, hanem nagyon is összetettek. Így az egyetemesség ideája sok individuum szemléléséből, az egyetemes okság ismerete tapasztalás- elvonás- és ítélésből származik. A szükségképiség pedig onnan, hogy bizonyos dolgok közti kapcsolatot állandóan szemlélünk, sőt különféle kísérleteket is teszünk e kapcsolatok megsemmisítésére; de mind hasztalan; ezért a kapcsolatot változhatatlannak szükségképeninek tartjuk. stb. Ugnanezt állítja s bizonyítani törekszik a substantia, lehetőség (possibilitas) categoriáiról stb. stb. A zárszóban kiemeli Kant nagy érdemeit; nevezetesen, hogy a Wolf-féle dogmatismust férfiasan megczáfolta, a régi philosophusoknak számos tévedését kijavította, a gondolkodásra gazdag anyagot teremtett s a felsőbbrendű bölcselkedés terén azt eredményezte, a mit

könyvül szolgált. Ehez írta kiegészítésül *Declaratio*¹⁾ cz. művét; melyben izról-izre bontva Kantnak minden főbb állítását éles elmével igyekszik megczáfolni a *Transcendentalis Aesthetikában* lerakott elveket.²⁾

Horváth elég higgadtan, tárgyilagosan szól ugyan mindenuitt, de Kantnak semmi érdemét el nem ismeri; sőt itt-ott egy-két erős kifejezéstől sem tartózkodik.

Kant ellen többször fellépett még Rozgonyi a *Dubia* szerzője.

Newton a mathematica terén stb. De nem tartozkodik nyíltan kimondani, hogy a sok dicséret és gáncsnak oka, a mely Kantot érte nem annyira éles elméjében s a dolgok és kifejezésbeli erőben, mint inkább az új műszók, hosszú periodusok és sajátos írás-módjában keresendő, mely által ő sokszor a legvilágosabb dolgokat is elhomályosítja (!?) S végre, hogy a tapasztalás, érzéklés, értelem- és ész, s a tér- és idő-fogalmait önkényesen magyarázza. Körülbelől ennyi van e gonddal irt kis műben. Kant a teljesen kifejezett, kiművelt szellemű emberből indult ki; Rozgonyi pedig, — mint a pozitivisták a fejletlen vagy fejlődő emberi szellemre hivatkozva, vél ellen-okokat találhatni.

¹⁾ *Declaratio Infirmittatis Fundamentorum Operis Kantiani Kritik der reinen Vernunft. A Joanne Bapt. Horváth Abbate B. M. V. de Egres Reg. Scient. Societatis Götting. Membro corresp. Olim in Regia Scientiarum Professore Publico (In supplementum Metaphysicae suae) elaborata. Budaë. 1797.8°188.*

²⁾ Először tudományosan fejtegeti, hogy Kant a legfontosabb bölcseleti műszókat egészen szokatlan értelemben használja (1—17.) Mielőtt pedig a *Kritik. d. r. Vernunft* elveire térne, előadja, mit irt Kant a tér- és idő fogalmai, s az *erscheinung* v. *phenomenon* alatt. Az erről szóló tan teszi Horváth szerint, Kant *philosophiájának* essentiaját (21). Előadja miben áll a tapasztalás, hogyan juthatni a szükségképiség ismeretére (*notis necessitatis*) tisztán a *posteriori* úton; továbbá az egyetemes érvényű és szükségképi (geometriai) törvények ismeretére stb. (17—30) Három terjedelmes fejezet kereszttül fejtegeti aztán Kant azon tételeit, melyek főművének első részében, a *Transcendentalis Aesthetikában* foglaltatnak. Végre pedig az Istenbizonyítékokat veszi rendre. Az *arg. ontologicum* helyett Kant — Horváth szerint — egy önkényesen fölvett okoskodást czáfol, nem pedig ezen argumentum tulajdonképeni erősségét. A *cosmologiai* érvre megbizonyítani törekszik, hogy nem igaz azon állítás, mely szerint ezen *argum.* alapján egy volna az *ontologiai arg.-val*. A *physico-theologico arg.-t* is iparkodik ellene megvédeni, de az emberiség közös hitéből merített évről nem szól, mert ezt állítása szerint Kant se czáfolja világosan.

Nevezetesen „Eszrevételek¹⁾ cz. művében 1813. melyben Kant-ellenes bírálója szerint „A K. noumenonját subjectum vacuumnak; Sollst-ját nem simpolex, hanem olyan complexum szónak mutatja meg, mely a tapasztalást nem előzi meg.“ Czáfolja továbbá „a categoricus imperativust, az idea necessitatis-t és universalitatis-t a Synthetico és Analytico Propositiot.“ Utóbb megmutatja, hogy a Kant etikája nem egyez meg a sztirással.²⁾ Rozgonyi Dubiája bírálójának szintén önálló műben felelt 1816-ban³⁾ Később meg egy Kant szerint bölcsekedő kath. lelkész Putz Antal ellen kel ki.⁴⁾ stb.

E két férfi: Rozgonyi és Horváth volt nálunk Kazinczy életében a leghatalmasabb Kant-ellenes bölcsele. Azonban ezek és a többi — ez időbeli — Anti-Kantianus buzgalma ellenére is Kant tanai nálunk termékeny talajra találtak, s oly általánosan elterjedtek, hogy a kath. iskolákból már 1795-ben egy kormányzékeni rendelettel kelle a professorokat azok tanításától eltiltani⁵⁾ A reformatus-iskolákban szintén tért foglalt; így a mármaroszigethi collegiumban Nánási⁶⁾ a marmarosvásárhelyiben Köteles, a debreczeniben Lengyel József a patakiban Márton István tanították a lutheranusoknál pedig Schwartner statistikája szerint még nagyobb tetszésben részesült.

A legkiválóbb Kant bölcseleink voltak ez időben Márton István, Köteles Samuel, Sípos Pál és Kazinczy. Márton István Theologusi Morálját 1796-ban Keresztyén Moralis Kis Kathechismusát 1817-ben adta ki. Ezekben Kant moralphilosophiája van feldolgozva, de nem maga Kant hanem

¹⁾ Észrevételek azon még kézírásban levő s Kant izlése szerént készült munkára nézve, melynek neve: Erkölcsi tudományok megrostálása. Irrattak R. I. a S.-pataki könyvnyomtató hivatal felvigyázója által Sáros Patakon 1813.

²⁾ L. Tud. Gyűjtemény 1817. XI. 122.

³⁾ Responsio ad immodesti anonymi Recensentis crises, contra Dubia de Initiis Transcendentalis Idealismi Kantiani S. Patakini 1816.8^o61.

⁴⁾ A Pap és Doctor a sínlődő Kant körül, vagy rövid vizsgálása főképen a Tiszt. Putz Antal úr elmékedéseinek stb. 1819. 8^o53. L. alább.

⁵⁾ Statistik des Königr. Ungarn. v. Marton Schwartner 1798. 554.

⁶⁾ Meltzl-Brassai; Összehas. Irod. t. Lapok 1881 májusi sz.

Schmidt után. Sem e művei, sem az ezek által felkeltett irodalmi vitában írt kisebb vita iratai (Recenziók. 1818.) a Rozgonyi és Horváth által fejtegetett kérdéseket nem érintik. 1820-ban kiadott ugyan egy *Systema Philosophiae criticae* stb. cz. művet, melynek I. kötete (több nem is jelent meg) a philosophia fundamentalist-t Logik-át Metaphysikát és Aesthetikát foglalja magában; de A. Balog P.¹ szerint ez nem egyéb mint Krug rendszeres előadása Kantról kivonatban.

Köteles S. marosvásárhelyi tanár sok munkát írt²) de kiadott műveinek czimeiből is megítélhető, hogy csak az erkölcs-philosophia terén mozog.

Míg Nyíri István pataki tanár Kantnak szintén idealismusáról értekezik egy kis latin műben³)

Ercsei Dániel is meg támadta Kantot, miért kel ki az Isten bizonyítékok ellen. Másfelől pedig bírálója szerint⁴) maga is az ontologiai arg. kivételével valamennyi Isten bizonyítékot elvetni látszik.

A Kazinczy haláláig megjelent többi önálló mű közt egy sincs, mely Kant mellett, vagy ellene más mint vallás-erkölcsi nézőpontból szólana. Nevezetesen az annyira elhiresült Rosta⁵)-nak ellenvetései kevés nyomát mutatják annak, hogy Budai Kant tanait értette volna. Maga a levelek szerzője pedig arra se méltó, hogy Kant saruit megoldja.

Midőn 1817-ben a Tudományos Gyűjtemény megindult, nagy számmal hozta a Kant melletti és elleni dolgozatokat. De ezekről is egészben véve azt állithatni a mit Budai Rostájáról t. i. szerzőik kevésbé értették Kantot, s nem is igen törekedtek a megismerés kérdésében kimondott elveit terjesz-

¹) Philosophiai Pályamunkák I.

²) felsorolva Meltzl-Brassai: Összehas. Irod. t. lapok 1881 májusi sz.

³) *Conspectus Philosophiae empiricae Locii, scepticae Humei, criticae Kantii, transcendentalis Fichtii et Schellingii ad suas Categorías relati. Accedunt prima elementa Intensorum philosophiae propria Auctore Novae Matheseos Intensorum.* Patakiné 1824. 8° 194.

⁴) *Philosophia.* Irta Ercsei Dániel I. II. 1817. Birálata Tóth Lászlótól: Tud. Gyűjt. 1817. V. 95.

⁵) A Kant szerint való Philosophiának rostálgatása levelekben. Magyarra fordítva és Jegyzéssel meg bővitve. Pozsony. 1801, 8° 132.

teni, illetőleg ezeket czáfolni meg. hanem csupán moral-philosophiája volt a nagy többség előtt fontos. Ugy hogy ha Kant moral-philosophiájával nem zúditja vala maga ellen a felekezetek theologusait: aligha támad nálunk a philosophiai irodalomban oly nagy mozgalom. Folnesics pl. egy nagy tudományos készlettel irt értekezéssel áll elő,¹⁾ melyben bizonyitgatja, hogy Pestalozzi, Kantnak Fichte- és Schellingnek tanaiba merülvén, naturalismust hirdet, hogy tanmódja, mely tér és időbeli (tehát testi) megszemlélések által akarja az észet vagy okosságot kiművelni: a religióban materialis musra és a morálban egoismusra vezet. (! ?) stb.

Putz Antal kath. lelkész szerint²⁾ pedig Kantnak egyc-
dűli célja: „Az erkölcsi tudományt és religiot az ő egész nagyságában mutatni.“ Szerinte ezen fő célra tartoznak ennek a Systemának még azon részei is, melyek tulajdonképeni foglalatjok szerint a religiot nem annyira hirdetni, mint inkább megtámadni láttatnak.“ Ennél többet Kant tanaiban nem látván nem is szólhat egyébről, mint hogy „a gyakorlati okosság (practische Vernunft) egy hitet ad nekünk, mely tulajdon magassága által minden idegen segedelem nélkül az Istenhez vezet.“ stb. Végül pedig mentegeti Kant írásmódját, mi arra mutat, hogy eredetiben is olvasta.

Még számos értekezést lehetne a 20-as évekből felsorolni, melyek azonban majd mind azt bizonyítják, hogy Kant érthetetlennek levén kiálltva nem igen vették az írók elé magát az ő művét, vagy ha elővették is csak moral-philosophiájával bajlódtak.

Azonban ha Kant a megismerés kérdésében felállított tanaival nem is hatott e tanok érdeme szerint: azok közt kik egyedül vallás-erkölcsi elveit tették sajátjokká több tiszteletreméltó alakot találunk. Nevezetesen: Márton István Sípós Pál³⁾ és Kazinczy Kant tanulmányozása által a felvilágosodott szabad gondolkozásnak olyan előharczosaivá lettek, kik előtt tisztelettel fog mindenki meghajolni mihelyt nemes gondolkozásokat s érzéseket megismerte. (L. pl. mint

¹⁾ Tud Gyűjt. 1817. I. 85. y. 50.

²⁾ Kant filosofiájának fő-resultatumai Tud. Gyűjt. 1818. XI. 32

³⁾ Egyházi beszédei A. Balog. P. szerint Fichte szellemében írják.

ítél Márton István az eretnekekről, vallás különbségről stb. Recenziók. 66. 74 stb.) Sem Márton sem Sípos működése nem ide tartozik; de hallgatással még sem mellőzhetők, mert az előbbinek Kazinczy is védelmére kelt az utóbbi meg épen az volt ki őt a criticismus tanaiba bevezette.

Márton Moralis-katechismusa egy egész irodalmi harczot keltett, melybe K. is bele szólott. Alig jelent meg 1817-ben a mű, M. A.¹ nyomban egy éles bírálattal lépett fel,²) melyre Márton felelt; de a Tud. Gyűjt. nem vette fel. Ellenben egy újabb recensionak (A. betű alatt) helyet adott Ekkor Kazinczy kelt Márton védelmére és A. recensiojára egy bírálatot írt s ezt egy más recensio és felelettel együtt Mártonhoz küldte kiadás végett; ki ezeket Horváth Ádám bírálata és egy maga (Márton) által írt értekezéssel s Kazinczy előszavával ki adta.³) Ez Kant irodalmunkból egy darab történet, mely a m'ly szomorúan mutatja a szűkkelültséget, mely a helytelenül értelmezett vallásosság leple alá bújva mindent elkövetett az emberhez illő gondolkozás megbénítására: épen oly szép fényben tünteti fel Márton István humanus, szabad felfogását, (mely azonban a tiszta keresztényi állásponttól egy pillanatra sem távozott;) valamint Kazinczyét, a ki szintén minden alkalmat megragadott, hogy a sötétségben bújkálókat napfényre hozza, anélkül azonban, hogy vakmerő észműveletekkel akart volna maga vagy az utókor előtt dicsekedni.

Kazinczynak itt kifejtett nézeteire s így Mártonra is még vissza kell térnünk. Lássuk K. és Sípos viszonyát s ezzel kapcsolatban K. nézeteit az Isten-, lélek- hallhatatlanságról Kant befolyása alatt.

Sípos Pál tordosi ref. lelkész előbb Sáros-Patakon tanár; költő, philosophus és egyházi beszédek írója († 1816 67 éves korában) Philosophiai művei kéziratban maradtak, s így nem ítélhető meg könnyen, mennyire hatott az „új philosophia“ szellemébe. Vajjon ő is csak az erkölcsnek újabb,

¹) A. Balog P. sz. Moldoványi Antal.

²) Tud. Gyűjt. 1817. X. 100.

³) Pr. t. Márton Ist. úrnak ker. Mor. Katekh. nevű munkájára írt Recenziók az azokra adott feleletekkel egybekötve Bécs 1818.

ha úgy tetszik észszerűbb alapját, a vallásnak támaszát látta-e a Kant-féle tanokban? Vagy pedig e mellett felismerte azoknak tulajdonképeni jelentőségét. Irt vagy legalább írni szándékozott „De Deo, de Creatione, Inspiratione Praedestinatione.“ Kéziratban volt De Felicitate cz. műve. Ezeket Kazinczy „Pauli Sípos Opuscula diversi argumenti czim alatt akarta kiadni (Lev. Sípos. 76. 101. 133.) de abban maradt. Egy műve¹⁾ van a kolozsvári ref. colleg. könyvtárában s ugyan ennek másik példánya Kazinczy kéziratai közt, de e sorok írója egyikhez sem férhetett.

Minden kétségen kívül van, hogy Kazinczyt Sípos vezette a Kant-féle tanok ismeretére. Azonban a jeles tanítvány nem tanulmányozta Kant műveit olyan terjedelemben, hogy tulajdonképeni Kant szerint bölcsekedőnek lehetne tartani. Azonban szívesen fogadta, hogy Sípos philosophiai dolgozatait, valamint ilyen tárgyú olvasmányait vele közölje. Igy 1809. nov. 22-én küldi vissza Síposnak egyik művét, melyet le is írt magának. Kevéssel azután (1809. decz. 22) „privatissimum collegiumot“ kér tőle, hogy — a mint kifejezi — legalább érthesse, miről van szó a tudósok közt; habár nem igéri magának, hogy valaha e bölcsesség népszerűsítője lehetne (Lev. Sípos 6.) Máskor meg háláját fejezi ki Sípos előtt, hogy őt a philosophiába bevezette.²⁾ Majd meg világossá lesz előtte Sípos műveiből, hogy az Isten léte tudását a szabadakaratot és halhatatlanságot a kritika philosophia „kitörlé a tudományok sorából. Jóllehet — mint Sípost értesíti — meg volt ő már arról előbb is győződve, hogy ezek csak a hit dolgai. Ezért nevezte ő már 1813-ban (Tóth László pápai theologusnak írván) az atheismus és naturalismus jellemzésében az Istenlétét, szabadakaratot és halhatatlanságot „sejditések“ és „szívugsalatok“-nak (Lev. Sípos 57. 68. 69.)

¹⁾ Kaz. Lev. Sípos. Előjegyzet. Lev. Kis. II. 109. Gr. Dessewffy: Irod. Hagy. I. 312. stb.

²⁾ Én valóban édes barátom nem győzöm áldani sorsomat, hogy nekem jutottam ismeretségedbe s hogy te vezérem, barátom, tanítom, és oktatom levél. Sokszor próbáltam már én, soha sem tudtam megérteni, bár többször olvastam az új philosophusokat; most értem munkádból. Te értelmesen tisztán írtál. (Lev. Sípos. 76.)

Igy még sok helyet lehetne Kazinczy leveleiből idézni annak megbizonyítására, hogy ő Sipos ismeretsége nélkül tán meg sem ismeri vala, Kant elveit. Sipos azonban rendre megmagyarázá előtte a nehezebb kérdéseket s így meg is nyeré őt Kant elveinek, különösen moral philosophiájának.

Kant szerint a megismerés formái egyedül a mi agyunkban vannak meg; még pedig a priori s csak mi visszük át azokat a tárgyakra; csak mi visszük be a tárgyakról alkotott fogalmainkba. Lehet tapasztalati úton megszereznem egy ház fogalmát, meg egy háznak és még egy háznak fogalmát, de három házét, vagyis a szám categoriáját már a priori birom s én viszem át a ház fogalmára, nem találok abban; tehát nem tapasztalati úton, nem a posteriori szereztem meg stb.

Ezt az elméletet Kazinczy is ismerte s értette; habár fölöle — sem mellette, sem ellene — senkivel eszmecserét nem folytatott. Magáévá tette, mint Lessing: Laokoon-a egyik-másik tételét; mutatja ezt pl. egyik levelének azon helye, hol — egy rézre metszett képet küldvén — Sztgyörgyinek ezt írja: „A kép nem hasonlít. Barátságod érzései rakják belé az idealisták theoriája szerént azt, a mi szemidet reám emlékeztetheti (Lev. Sztgyörgyi 182.) stb.

Kazinczy az Isten léte kérdésére nézve csak annyiban követi Kantot, a mennyiben ő sem kíván tárgyi tudást, mint a theologusok, hanem megelégszik a hittel; s nagy gyönyörüségét találja abban, hogy Kant az Isten létét mint postulatumot épen olyan mély meggyőződésből vitatja, mint azok, kik nemcsak hinni, hanem tudni is vélik. E kérdés fölött Guzmicsal folytatott levelezése némileg ellenkezőt bizonyít, de csak látszólag. Guzmics Kant Postulatumaiban is tárgyi tudást keres; holott Kant, midőn vitatja, hogy a legfőbb jó: az erkölcsiség meg nem valósítható a szabad akarat, lélek halhatatlanság és Isten léte nélkül, nem vitatja ezek tudását; sőt az Isten-bizonyítékok megezáfolásával épen a tárgyi tudás lehetetlenségét, mint a noumenon és fenomenonról felállított tanai szükségképi következményét mutatta ki. Guzmics belekap Kantnak e mondásába: ha Isten nem lesz, én sem leszek s ezt a Descartes-féle, „én vagyok, hát Isten is van“ tétel mellé téve azt mondja, hogy

mindkettő a lételből állít Istent, holott épen Kant mondja, az onthologiai érv hibás voltát bizonyítván, hogy a lét nem jegye a dolgoknak, tehát az Isten léte mellett nem bizonyít. Kazinczy nem vizsgálva Guzmics kiindulási pontját azt jegyzi meg okoskodására, hogy ő maga (Kazinczy) sem azt mondja a mit Kant, „hogy ha Isten nem lesz én sem leszek“. Ebben Kazinczynak igaza van, de innen még nem következtethetni, hogy Kantnak ellenmond; mert ő Kant moral-philosophiáját egészben és ellenmondás nélkül elfogadta; legalább az itt vitatott egyetlen helynél többet, — melyből az ellenkezőt lehetne állítani — műveiben, és leveleiben nehéz volna találni. Ellenben annál többet olyat, mely őt határozottam mint Kant követőjét mutatja fel.

Kazinczy midőn tehette, védte is Kant morál-philosophiáját; azonban anélkül, hogy annak indokait, mélyebben kutatta volna. Egyszerűen hozzá csatlakozott, mert az úgy is az ő meggyőződését fejezte ki. Kenderesynek írja: *Te tu do d*, hogy van Isten; azt Sípos és én nem tudjuk, de hogy van, nemcsak nem tagadjuk, de szentül hisszük (Lev. Sípos 123). Ugyanezt sok más helyt is kifejezi, de hite bizonyítgatásába sehoh sem ereszkedik. Ő annyira a nyelvügyének élt, s annyira el volt mélyedve azon szépségek szemlélésébe, melyeket nyelvműveken találhatni, hogy e mellett kevés ideje maradt tisztán a bölcselmi kérdések fölött gondolkozni. Jellemző erre nézve, pl. hogy midőn a Sípos philosophiai munkájáról (*Discursiones philosophicae*) is szól: tisztán alakját dicséri; neki ezen is csak a diákság s a „ciceroi *Behandlung*“ tetszik; s azt magasztalja benne, hogy Sípos a „*caitica philosophia* sovány tárgyából ezt az artistai felséges munkát“ csinálta; de a „königsbergi böles“ írásaival az érthetőségen kívül más tekintetben összehasonlítani sem itt, sem másutt eszébe sem jut. (Lev. Kis. II. 109.)

Érdekesen ír az Isten létéről még egy más levelében Vékey Károlyhoz: „Nincs Isten, azt mondja a kába böles, minden magától lett evolutiok által. Ugyan könnyebb-e azt érteni, mint amit az ember szive sugallata után hiszen? Az egyik úgy megfoghatatlan az emberi elmének mint a bivalynak, hogy kétszer-kettő négy. És mégis vagy az evolutiok

ideája, vagy a teremtés ¹⁾ ideája való idea. Minek a nap kohába tekinteni, hanem ha azt akarom, hogy megvakuljak. Elmélkedjék az úr, de tisztelettel és ne támadja meg az Istenséget, mint a titánok; magát teszi szerencsétlenné. Tekintse, mely szép színben nézi a keresztyén-vallást nem a bárí vagy szöllöskei pap, hanem az eszes ember . . .“ „Nekem nem kell a vallástalanság; mert az nem vigasztal a szomorúságokban, örömeimet nem szenteli meg, nem gyógyolít a kísértetekben, Igen, a szív szép religiója.“ (Lev. Kisfaludy K. és Köre. 323.)

Ez utóbbi sorai egyszersmind átvisznek minket a vallás felől vallott nézeteire.

¹⁾ Kazinczytól kiemelve.

IV.

Kazinczy a vallás terén s a felekezetekkel szemben. Vallási unio.

Kazinczy költeményeinek szép részét teszik azok, melyekben vallásos érzelmeit fejezi ki. Egész élete, összes művei bizonyítják: mily erős, odaadó jámbor hit, gyermeki bizalom élt az ő lelkében. Annyi kin és szenvedés közt sem tudott csüggedni soha. Izlése elég művelt volt arra, hogy az alkalmi költéstől tartózkodjék; sőt mondhatni túlságig vitte tartózkodását, mert legszebb verseit, — melyeknek a szebb értelemben vett alkalmi költeményekké kell vala lenniök, — legtöbbször nem a szív első felbuzdulásakor, hanem évek mulva írta meg; s ha még így is, csak mint rég elmosódott emlékezések, rég lezajlott érzelmek gyöngye hullámai elégszer lesznek állandó becsű darabokká; mennyivel értékesebbekké leendettek, ha melegében írja vala le.

K. már a classicismus szelleménél fogva nem annyira az igazi mély érzések minél természetesebb, érthetőbb kifejezésében, hanem a hagyományos classicus formák, s azokkal járó antik szellem minél hűbb utánzásával vélte a szép ideáját megközelíteni; ebből folyólag összes eszme és érzelem világát csak a mythologicus kifejezésekbe burkoltan véli szépen kifejezhetni; a mi mivel ma megszűnt közvetlenül hatni, első tekintetre a kifejezett eszmék s érzelmek őszinteségét is kétségbe vonatni engedné. Ez azonban nem áll. Lehetetlen nem érezni, hogy a „Tusakodás“ban, a „Hitszavá“ban s más ilynemű verseiben a mythologicus készlet nem üres alak. Lehetetlen nem érezni, hogy ezekben és ilyen verseiben ugyanazon gyermekded jámbor hit, s egy isme-

retlen Lényben helyezett tántoríthatatlan bizalom, s különösen azon mélyalázatos, az Ismeretlen felől merészen nem kérdezősködő bölcselkedés van kifejezve, a mi mondhatni legtöbb levelében. Ha van idő, midőn egy perczre kétségeskedik: vajjon nem volt bizalma ama Lényhez, hasztalan: nyomban ott van vigasztaló hite, s ez csüggedni nem engedi; nem engedi még a legsúlyosabb csapások alatt sem. Sokkal mélyebben van meggyőződve az erkölcsi világrend felől, hogy sem a Kormányzó Szellem léte, s feltétlen igazságossága felől kétkedhetne. Ez a vezér-eszme huzódik egész életén át s ezt fejezi ki Költésében. (L. „Tusakodás“. „Hitszava“ stb.)

Egy kiválóbb szellemű embert sem hagynak ama nagy kérdések Isten-, világ-, ember-léte, mivolta érintetlenül; így K.-t sem hagyhatták. Hánykodott az ő lelke is a kétségek tengerén, de jókorán belátta, hogy aránytalan erővel szállott szembe s egy végtelen hatalmú, de egyszersmind végtelen jóságú Lénybe helyezett hite s bizalma lett az a horgony, mely ismét vissza adta lelke nyugalalmát. A valódi bölcs nyugottságával tekint ezután „az oktalan bölcsre“, ki elég balga el dobni magától ama horgonyt; nyugodtságát nem veszti el többé, ha még úgy rémitgetik is a sors csapásai.

„Engem szerény sziv vonz ti felétek — és nem ingható hit s gyermeki félelem“ e meggyőződéstől nem tántoritotta őt el semmi; sőt a nagy csapások még erősebben fűzték ama Lényhez.

Másfelől épen e mély hite okozta, hogy alig van egy sora, melyben a világ-rejtély megfejtésére törekednék, hanem annál gyakrabban állítja szembe a halandó féktelenségét a Végtelen hatalmával ki gyönyörködéssel nézi a bohó nemet s mosolyog ezen, mint „a cselédit szerető atya“; de a ki másfelől a vakmerőt kérlelhetetlenül sújtja le.

„Boldok az, a ki
Neki szabott
Szűk vagy tág határán
Soha túl nem lép
És istenekhez
Nem mérkezik“.

Egész életében az volt meggyőződése mit „Szem és sziv“ cz. epigrammjában mond:

„A szem látni tanult, a szív csak hinni. Nemesbb az
 S emberhez méltóbb; s ah, vakon ülni nehéz!
 Úgy de magam vagyok ott: itt létemet istenek őrzik
 S baj hozzájuk még közelebbre csatol
 Láss bizvást, sőt nézz; szemed arra van adva; de higj is,
 S ha int szived szép religiója hevülj“.

Szeretett látni, de szivesebben érezni. Egész a gyermekdedségig engedi magát érzéseinek s boldoggá teszi annak tudása, hogy sok élvezettől fosztják meg magukat a kik a végtelenségben kalandoznak s kuttatják a kikutathatatlant. Érti mily kínos vakon ülni; de azt is érzi, hogy látásunk köre jóval kisebb mint első tekintetre vakmerően hisszük. Ezért szivesebben él érzéseiben, mint eszméiben; szivesebben vezeteti magát az érzés, mint a rideg ész fontolgotásaitól.

Kazinczynak a philosophiai rendszerek fölött volt áttekintése. Hivatásszerűen azonban egyikhez sem szegődött; inkább az eltérő nézetek fölött szeretett maradni. Azonban mégis a realismus felé már természeténél fogva nem hajolhatott. Jóllehet félénken nyilatkozik bölcselmi kérdésekről, mégis azon rendszereknek a melyek a tiszta idealismustól többé kevesbé eltérnek, mintegy önkénytelenül ellene mond.

A vallási tételek hideg bonczolgatásától, úgyszólván, irtózik. A vallást egyedül a szív ügyének tartja s nem viszi az ész ítélő széke elé; mert tudja, hogy ez kiragadná ama kedves idealis eszme-körből, s azon virágokat, melyeket az érzés melege számára fölnevelt — elhervasztaná. Bizonyos féltékeny ragaszkodással csügg érzésein; mintha csak nyugalma megzavaróját látná az észben, óvatosan engedi ezt az érzésnek fölé kereskedni. Ő úgyszólván öntudatosan naiv. Valóságos meggyőződésből; de a vallástalanságot, jobban mondva a vallás-ellenes vélekedést mégsem azért kárhoztatja, mert talán ész-ellenes is, vagy ész-okokkal megtámadható, hanem mert a szív mond ellene. „Valóban a naturalistaság nem embernek, nem közembernek való, s a deismus, a keresztynség felette tiszteletes postulatumokon épült szép hit“ mondja egyik levelében. (Lev. Sípos. 58.) A „közembernek“ kifejezéssel elárulja, hogy általában épen nem itéli el, habár az ő lelke attól teljesen idegen; a „szép hit“ jelzővel pedig érthetően kifejezi, hogy a vallás nem az ész dolga. A val-

lášhoz csak érzékenységet kíván. „Beh igaz — kiált föl egy helyt (Lev. Sipos 59.) — hogy a poesis és vallás testvérek. De mely kevés embernek van „Empfänglichkeitja“ megérteni a kettőt!“

Szépen jellemzik őt még e tekintetben az imádkozásról Kishez írt sorai. Ő sok ízben megilletődéssel nézi — úgy mond — neje imádkozását; és sok ízben kéri: olvassa előtte imádságát fennszóval; mialatt elragadtatva szokott felkiáltani mi szép, mi isteni! „Sophie mondom — folytatja tovább — az én nem imádkozásomon meg nem botránkozik: de ez Süsienek¹⁾ nem fér fejébe; s azt mondja, hogy ez a vonás az én characteremben ő neki megfoghatatlan. Hiába mondom hogy nekem az az imádságom, ha az Isten magasztosága s az én ő iránta való relatiom felől meleg szivvel elmélkedem, ha mind örömeim közt mind a csapásokban ő reája háladatossággal, vagy bizodalommal tekiutek fel; hiába mondom, hogy a nyomtatott imádságok elmondogatása nem elmélkedő fejnek való; mert mechanismussá válik. . . . Ők egyebet tanultak, s így aztán egyébképen gondolkoznak. . . (Lev. Kis. I. 147.)

Ugyan ilyen értelemben, s ily meleg érzéssel szól, midőn neje imakönyvét dicséri Kis előtt (Lev. Kis. I. 158.)

Midőn pedig kebelbarátjának Lidije meghal, igen megkapóan önti ki fájaldalmát s mély meggyőződés hangján fejezi ki világnézetét: „Ne szégyeld barátom atyai bánatodat; ez egyike a természet legszentebb érzéseinek. . . Az igazi philosophia, az a legszentebb vallás, azt tanítja, hogy annak megkellett lenni. Miért kellett meglenni: azt meg nem fogjuk. De az az isteni, az a szép hit, hogy egy jó Atya fiai vagyunk, édes irt csepegtet sebünkbe, s fenntart, hogy bánatunkban el ne csüggedjünk. . . Melyike az azoknak a tisztelt bölcsességeknek, a mely ily jótévő erővel bírna? Schiller van lelkem előtt!²⁾ Az igazság nem ez élet osztály része: ennek birtoka kedves áltatás“. (Lev. Kis I. 172.)

Kazinczy valóban szép lélek volt!

Alig élt még valakiben, mélyebb valódibb hit az Isten-

¹⁾ neje testvére

²⁾ Célzás: Das Bild zu Jais ez. költeményére.

ség iránt mint ő benne! Alig volt tisztább fogalma amá nagy eszméről, mint neki. A felekezetiségnek azonban nem volt barátja; vagy a mennyiben magát egy felekezet hívének, sőt „erős protestansnak“ vallja: inkább nemzetiségi és a szabadon gondolkodhatás tekintetéből teszi.

K. protestans, de aligha látott valaha protestans a catholicismusban annyi szépséget mint ő. Mindenben az érzés, az aesthesis embere. Csodálhatni-e, ha lelke e felekezet cultusával annyira összefort; s ha a catholicismus iránti rokonszenvét szóval és tettel kimutatni soha el nem mulasztja?!¹⁾ Számos tette és nyilatkozata mutatja: mily helyesen tudta ő egyesíteni a felekezetes álláspontot az egészen szabad, önálló gondolkodással. Óvakodott e tekintetben a közvéleménnyel ellenkezésbe jöni, de e mellett soha sem tartozkodott kimutatni, hogy ő nem a szűk látó-körű felekezeti emberek szemüvegén át szokta a dolgokat tekinteni. A protestans K. a protestans theologus Sípossal szemben mindenesetre hajlandóbb magát protestansnak mutatni, mint pl. egy benedictinus Guzmicscal szemben. Azért annak nem tartozkodik írni, hogy ő Schlötzer-rel tart, a ki „a pápista vallásra inimica manust fogott volna“, s hogy a pápista vallás az értelem karával akar a szív vallása lenni s azt szeretik ioltani. Mégis épen e sorokkal egy időben írja le épen a theologus Sípónak, Schlegel áttérése fölötti jellemző ítéletét: Aestheticus ember könnyebben lesz pápista, mint a ki nem aestheticus; mert a katholikusok értelmetlen cultusa hatalmasan hat az érzékekre, holott a protestansoké csak az értelemhez szól. (Lev. Sipos 4.) Így ír Kisnek Stolberg áttéréséről. (Lev. Kis. I. 138.)

Álláspontját a vallással szemben röviden s találóan fejezi ki e szávaival: „Szükség, hogy hitünk értelmes legyen, de az is szükség, hogy értelmünk vallásos legyen.“ Ezen elv volt a biztos talaj, melyre állva egyrészt eldobta magától a theologiai szörszálhasogató tanokat s a szűkfelekezetiességen messze túl emelkedett; másrészt pedig semmiféle okoskodás, sőt a sors minen csapása által sem engedé

¹⁾ L. pl. Lev. Guzmics. 104. Lev. Kisfaludy K. és Köre. 95. stb.

magát megfosztatni ama valóban mély és tiszta vallási érzéstől, mely egész lényét elfogta, mely költői lelkével s optimisticus világnézetével párosulva megkönnyíté, sőt mondhatni meg is szépíté számára a különben elég kinnal teljes életet!

Jellemző azon kérdésre adott felelete: „Jó volt-e, hogy Luther elszakadt a pápismustól“? „Bár ne tette volna — úgymond Kazinczy egész meggyőződés hangján — úgy oda fogtunk volna jutni, hogy a keresztyén vallás azzá lett volna a mi a görög szép religio volt: a szívnek és imaginationnak szép religioja, s nemesítő religioja. Luther és társai a valót hajlaszták, s valóval kecsegtettek bennünket, s mely való az a mit kapánk!?.“ (Lev. Sípos 54.) Első tekintetre is látjuk, maga a kérdés, egyebet mint meddő vitát nem eredményezhetett. Kazinczy feleletét aligha aláírná valaki. Mégis kellemes szemlélnünk e szép lelkű embert, mint vitte őt e jámbor tévedésbe egyedül a szépért rajongó tiszta érzése. Az ő lelkét minden ízében a szép ideája hatotta át; mindenben a szépet kereste; s lehetőnek tartá, a mi a szép érdekében kívánatos volt volna. A görögök humanus világnézlete s a ragyogó phantasiajok teremtette mythos hasonlíthatatlanul távol áll a keresztén világnézet is positiv valásrendszertől. Más égalj szülte azt, más emezt. Soha ez azzá nem lett volna s nem lesz soha. Más felől valamely kor világnézetét egy ember nem változtatta meg soha. Nem Luther idézte elő a reformatiot; őt csak a körülmények állíták a nagy harc élére, mely előbb-utóbb kitört volna s vezetőjét ha nem benne, másban bizonyosan megtalálta volna. A reformatio rontott is használt is; de a positiv katholikus vallást a tiszta „szívnek s imaginationnak szép religiojává“ fejlődésében sem nem akadályozta, sem nem segítette. Nem akadályozta, mert nélküle sem fejlődhetett volna azzá, s nem segítette, mert maga is positiv, — Kazinczy szavaival élve — religio obsequii maradt.

Kazinczy gyakorlati álláspontjáról is jóllehet nyomatékkal emeli ki a protestantismus üdvös eredményeit, (Lev. Sípos 54. stb.) egyszermind éles bírálattal lép fel ellene. Tóth Ferenczcel folytatott vitájában, szemére veti a protestantismusnak, hogy „religio examinis“-nek nevezi magát, holott nem

egyéb, mint religio examiniset obsequii; a katholicizmustól legfőlebb annyiban különbözik, hogy ez religio obsequii et examinis „Valljuk meg — úgymond — hogy mind ez, mind az religio obsequii, s ez csak annyiban rel. examinis, amennyiben mindkettő rokon a deismussal. (Lev. Sípos 55.) Ugyanezt vitatta később is; nevezetesen egy népes gyülekezet előtt, mely többnyire prot. papokból állott (Lev. Kis. II. 171. Dessewffy. II. 45.) Máskor meg erélyesen ki kel a tulságosan terjedelmes theologiai oktatás ellen „... Romában és Athenben azt tanították a mi elégnek tartatott a religio ser Sinn-hez. Miért nem elég Pápán, Patakon? Ott nem tudták mi a facultas theologica; s ott nem tartattak predikacziok, mint Debreczenben hétköznap is tartatnak. S az Isten félelme, a genialis szentség hol nagyobb, itt-e, vagy ott? Mi jobbak vagyunk-e?...“ (Lev. Sípos. 56.) Ime ismét az aestheticus, idealista Kazinczy! Midőn még a theologia terjedelmes tanítása ellen kel is ki Athenre s Romára hivatkozik! Ő nem veti el a religio rendszerét, csak az eszet meghaladó kérdések kicsinyes feszegetését kívánja a vallás, főkép a vallási nevelés köréből kiszorítani.

Később is megmaradt azon véleményében, hogy a protestantismus antagonismusával sokat ártott, s ebből kiindulva nem szűnt meg e felekezetről gáncsolólag szólani. Így ír erről 1814-ben Síposnak, (Lev. Sípos 70.) s másoknak.

K. nyügösnek találta a positiv vallás tulságig vitt követelményeit; de ezzel legkevésbé sem állítja, hogy nincs szükség positiv vallásra. Sőt épen ő írja hogy „populans religio nélkül nem élhetünk“ (Lev. Sípos 70.) A positiv vallás követelményeinek jelentőségét értette s ezért a népvallásos felfogása iránt mindig tisztelettel volt; habár nála a külsőségeket egy hatalmasabb erő, az erkölcsi szép ideája — mely a népnek osztályrésze nem lehet — teljesen pótolta. Állhatatos volt hitében, a nélkül, hogy akár gondolkodás nélkül hódolt volna a dogmák tekintélyének, akár pedig magafelelt önhittséggel affectálta volna a felvilágosodottságot.

Kazinczy emelkedett lelke nagy gyönyörét lelte abban ha a népre hathatott. Tisztult felfogása s meleg érzésével a népet fölemelni hön vágyott egész életén át. Ezért

lélte oly nagy örömét abban hogy az, iskolák igazgatójává neveztetett; ezért ragadott meg minden alkalmat, mely lehetővé tette humanus elveit a nép előtt kifejezni. Egész diadalérzettel írja egy alkalommal Síposnak: „Képzeld mint örvendék; templom után consortiumot tartának; két árkusnyi munkát olvastam ott fel nekiek a tanítás megjavítása iránt; a mely nagy javallással approbáltatott. Kimutattam mint kelljen tanítani; ne memoritter; ne, mit soha ne értsen a gyerek; mint kell tanítani a vallást? Nem az ő törvény király-istenét ismertesse a tanító a gyerek fejével, hanem a Jézus által hirdetett Istent, melynek nem kell semmi fény, füstölés, ornatus, toga, csak hűség, szeretett, hit erántunk és más iránt. Elmondám, hogy a vallások rosszul tanítása szüli a superstitiot és az incredulust; és ezt igen melegen mondám. Elmondám, hogy az Isten nemcsak a fület, hanem a szemet is adta vezérül, és hogy ész, az az . . . a tanulás világánál eléggé világított meggyőződés nélkül hinni semmit sem tartozunk. Azt javaslottam, hogy philosophia moralis tanittassék. stb. Fényes, igen fényes napom volt — teszi hozzá — nem hogy személyem, hanem hogy hitem győzött“ (Lev Sípos. 86.)

Lássuk most mint vélekedik Kazinczy a bölcészeti rendszerek, helyesebben a vallás felekezetek fölött, tisztán az elvont bölcselkedés állás pontjáról. Az ő ítéleteiben ugyan majd mindig az aestheticus szól; de érdekesen nyilatkozik egy helyt mint elvont bölcselő is; hol t. i. a religiók osztályozásához fog. Azon néző-pontból indul ki, hogy melyik támaszodik az ész bizonyosságára jobban, melyik kevésbbé; melyik hallgat a szív szavára szivesebben, melyik nem.

Igy első helyre állítja az Atheismust, mely szerinte: „Hideg, a vakmerőségig bátor ész, nem vallás és semmi sem egyéb mint engesztelhetetlen sejdítés mind azzal a mi sejdítés és egyéb“.

Második: a Naturalismus; nem egyéb ez is, mint hideg ész s hajlékony engedés a sejdítésekhez és szív sugallatokhoz.

Harmadik: Deismus, eszes hit, de úgy, hogy praeponderal az ész és minden protestálás mellett valahol teheti, fojti a bibliát.

Negyedik: Protestantismus. Bibliai és egyéb féle hit és ész és minden, de úgy, hogy minden protestálás mellett maradunk a mit a pápák, Biblia és Conciliumok mondanak. Az eszet is tiszteljük, de praeponderál a hit.

Ötödik: Catholicismus; itt a szív praeponderál külsejével és hieroglyphaival, sok nyugalmat és sok esztelenséget ad stb. (Lev. Sipos. 58.)

Ez K. felfogása a vallásról. Azonban helyességét illetőleg maga sem bízott benne teljesen, mert felszólítja Sipost, mutassa ki itt azon helyeket, hol ítélete hibás. „Azért kérem vélekedésedet — teszi hozzá — mert még nem hoztam ideaimat egészen tisztába.“ Ugy látszik, ezért nem is nyilatkozik egyik bölcselmi rendszer fölött is bírálólag. Habár leveleiben s egyéb írásaiban sok jelét találjuk annak, hogy a philosophusok nézeteivel legalább általánosságban nem volt ismeretlen s azokat nem csak emlegeti, hanem idézeti is, sőt itt-ott, hol komolyan, hol kedélyeskedve egyik másik rendszer felett megjegyzéseket is tesz.

Nem lehet hallgatással mellőznünk egy nevezetes mozzanatot, és Kazinczynak abban elfoglalt álláspontját; mert ez az ő vallás-bölcselmi felfogására szintén élénk világot vet. E nevezetes mozzanat a magyarországi kath. és protestans felekezetek egyesülésének kérdése.

A század elején mozgalom indult meg Németországban e két felekezet egyesítésére; és pedig némi eredménnyel. A „Jenaische Litteratur Zeitung“ 1807¹⁾-ben újságolja, hogy Kölnben a protestansok és katholikusok mindinkább közelednek egymáshoz, és hogy ugyanott a lutheranusok és reformatusok közös templomba járnak, közös énekeskönyvet használnak, s papjaik felváltva predikálnak. Ennek a mozgalomnak nálunk is akadtak hívei; s egész kis irodalom keletkezett, mely az egyesülés módozatait fejtegette. Mint Szikszai Benjámín Unino²⁾ című könyve előszavában mondja „Régen fárasztja már a Keresztyén tudósoknak fe-

1) Intelligenzblatt der „Jen. Allgem. Litt. Zeitung“ 1807. Nr. 3.

2) A Rom. kath. és Prot. keresztyének között fennálló Unio
Sz. B. P. Makói Predikátor által Szegeden 1824 K. 8° VIII. † 85.

jeket és pennájokat ezen kérdésnek fejtegetése . . . : kivált azóta, hogy 1817-ik esztendőben . . . a reformatiónak harmadik százados öröm-ünnepét tartották“. Megemlíti még, hogy ő minden ezen tárgyban készült kézírati, vagy nyomtatott értekezést, vizsgálódást „pro et contra“ a mikhez csak hozzáfért elolvasott, de meggyőződése az, hogy az egyesség úgy is meg van, — amint épen kiakarja mutatni — tehát fölösleges a további vita.

Kiemeli Szikszai azt is, hogy azok között, kik e tárgyban „tisztá egyenes indulatból írtak első helyet érdemel Guzmics Izidor. Tény, hogy kath. részről leglelkesebben nálunk Guzmics szollott az egyesülés mellett. Ennek érdekében írt művein ¹⁾ kívül kivált Kazinczyval folytatott levelezése mutatja, mennyi lelkesültséggel csüggöt ezen eszmén, s mily igyekezettel törekedett e széplelkű idealista Kazinczyt is megnyerni az egyesülés eszméjének. Kazinczy azonban, teljesen kivihetetlennek, sőt valóságát szükségtelennek tartotta (Lev. Guzmics. 113. 118. Lev. Kisfaludy K. és K. 95); mert neki mélyebb lélektani ismeretei voltak, higadtabban tudott a dolgok fölött áttekinteni, hogysen bár pillanatra is hitte volna a két felekezet egyesülhetését. Tudta ő, hogy e két felekezet, — mely 300 év óta mondhatni szakadatlan harcban áll egymással és pedig nem tisztán vallási, hanem politikai harcban is, — oly könnyű szerrel nem fog lemondani a maga dogmáiról, melyek mindeniknél lényegesen különböznek; azonban úgy, hogy mégis mind a kettő isteni tekintélyűnek mondja a magáéit.

Egyébiránt Guzmics is belátta, hogy ily nagyszerű tervet egy nemzedék életén át végrehajtani lehetetlenség. De a kép, melyet élénk phantasiája az egységes vallásról eléje rajzolt oly elragadó volt, hogy egész élete tevékenységét se szánta a megvalósulás siettetésére szentelni. Kazinczyt ilyen kép nem csalogatta, habár ő is többet élt a jövőben, mint a jelenben. A természet végtelen változatos-

¹⁾ A keresztényeknek vallásbeli egyesületekről írt levelek 2 kötet. Pest 1822. — A vallási egyesülés ideájának és a rom. kath. és protestans keresztények közt fennálló Unionak vizsgálatása Győr. 1824. — Az . . . Unionak másodszeri vizsgálatása. Győr. 1826.

sága állott előtte s így sikeretlennek tartott mindennemű erőszakos összpontosítást, volt legyen az a nemzetiség, nyelv, vallás, vagy bármi más téren tervezve. Ő a vélemények eltérésén nem ütközött meg soha; tudta, hogy e téren is ép oly nagy változatosságnak kell lenni, mint a természetben; s bármennyire szerette is, ha az ő véleményére mások is hajoltak, s bármily naiv örömmel szemlélődött a maga eszmekörében: ellenei véleményét sem vetette meg soha.

Alig indult meg levelezésök, Guzmics fölemlíti, hogy a vallásbeli egyesülés leghőbb óhaja s erről írni szándékozik. (Lev. Guzmics. 10) „Berzeviczy Gergely is törte az effélén magát — írja vissza Kazinczy — s kívánta itéletemet. Feleletem ez vala: „Eszes emberben meg van az unio: a nem-eszes soha el nem fogadja . . . Unio soha sem lesz.“ Fejtegeti azután, hogy a lényegesekben egyik felekezet sem engedne; tehát ott kell maradnunk a hol vagyunk. „Bár csak ne folyt volna 300 év alatt annyi magyar vér a vallás ürügye alatt! Egygyé nem válhatunk; de arra nincs (is) szükség; elég volna, ha ignorálnánk ki mint gondolkozik vallás dolgában, s ha ez a punctum teljes szabadságában hagyatnék mindennek, s róla szó sem lenne többé. (Lev. Guz. 12. 113. 118.)

Guzmics azért óhajtja oly nagyon az egyesülést, mert a vallási viszálykodás igen sokat árt szüntelen. „A hazafiúi szeretet lankad“, általa „nevelkedik az irigység, alattomoság, bizalmatlanság“... stb. Ő is elismeri K. állításának igazságát, hogy eddig a vér a meum és tuum miatt folyt inkább, mint a vallásért: „de nem fogott volna-e — kérdi — nagyobb kiméléssel s csekélyebb árral folyni, ha egy lett volna a religio“? Azonban K. jöllehet tán még erősebben kiemelte (Lev. Sípos) a szakadás által okozott károkat: az egyesülésre nem gondolt; azt nem óhajtotta; mert mint mondá „nem reméni“. sőt áldja a Gondviselést, hogy a kétőt együtt tartja fenn. Csak azt óhajtja, hogy bár békében tartaná. Az egyesülés szerinte nem szüntetné meg a viszályt, sőt akkor foynna ám a vér ha az unio véghez mehetne. Hivatkozik a szabad Amerikára „hol az uralkodás nem tudja, ki mely templomba jár, s ott míg a mostani rend fenn álland, vér folyni soha sem fog; s a pápistából

ott nem lesz protestans, vagy nem több, mint pápista protestansból;“ kiemeli azután mennyi keserőséget okozott egyik felekezet a másiknak, s mennyit okoz még ma is. Utal Angliára, hol a pápista, bármely szolgálatot tegyen, indigenatust nem nyer. Utal a korabeli megyegyűlésekre, hol olyanok történnék, a mik ugyan nem nagyon vonzanak az unió felé. Ilyen okokat hoz még fel s azzal rekeszti be vélekedését. Tedd, hogy papjaitok és az enyimek savai legyenek az emberiségnek, hogy példájok s tanítások javítsa az embereket, hogy általok tiszteletes és szerethető legyen a vallás, hogy mindenike szeresse a más felekezetet is, s akkor emlegesd az Uniot. Most hiába fognád“ (Lev. Guzm. 16—19.)

Gusmics amily buzgó pap ép oly buzgó hazafi. Nem az összes catholicismus és protestantismus egyesüléseért fáradott ő: mert tudta, hogy ez el nem érhető, hanem csak saját nemzetét óhajtá egy hiten látni. „A nemzet religiójának egynek kell lenni — mondá — ha egynek akarjuk a nemzeti lelket“ (Lev. Guzm. 33.) Ennek K. sem mond ellen, de annál keserűbb érzések közt emlegeti mennyi fájdalmat okoz neki nemzetünk történetében olvasni a husszitákat üldöző Mátyás stb. történeteit! (Lev. Guzm. 47. 99. 118. 119. 120.) Kazinczyban nem kevésbé mély hazafiúi érzés volt, de őt ennek olyan mértékű kifejezésétől, mint tán várónók, a classicismus világpolgárias, tisztán humanisticus iránya elvonta. Kiváló melegséggel szól hazájáról a hol teheti, kivált a hol mint protestans-magyar öntheti ki hazafi fájdalmát; ő nem kevésbé protestans mint magyar. A protestantismushoz erősen ragaszkodik, mivel ebben annyira a mennyire a szabad gondolkodásnak és politikai szabadságnak is védőjét látja; másfelől azonban a catholicismust mint a szép vallását, mely inkább az érzések, mint az észhez szól, nagyra becsüli; mivel mint Gusmicsnak írta ez a „tiszteletes régiségű, magiai ragyogású vallás“ a jobb sárból gyúrt embert mindég megfogja rázni (Lev. Guzm. 19.) A maga felekezetőségét e szavakkal fejezé ki: „el nem szokhatom az igazságot a catholicismus által meg nemesített protestantismusban keresni (Lev. Guzm. 47.)

A „nép religioja“ és „a philosophusi vallás“-ra nézve Kazinczynak is az volt a meggyőződése a mi nemes ellen-

felé. Guzmics is különbséget tett a kettő közt s nyíltan kimondá, hogy a magába zárt bölcsek religiója előtte mindig szent, sőt épen úgy sajnálná a nép religiójával megelégedett bölcset, mint a mennyire boszankodik a semmi religiójú philosophusra; ő úgy nem tartotta bölcsek az egyiket, mint a másikat (Lev. Guzm. 33.) Viszont K. is, kinek Hellas és Roma az volt a mi a mohamedánnak Mekka, szeretett Sokrates és Cicero vallási meggyőzésére hivatkozni, valahányszor a maga meggyőzését kellett a nép vallásos hitével szembe állítani. Vályi Nagy F. kit „elég izetlen de tiszta lelkű“-nek nevez, Hottinger professor után azt mondá egykor előtte, hogy a theologusnak soha sem szabad csalni, de cathedráján nem szabad mindazt tudni a mit szobájában tud. „Ezt javalva, álmélkodva, borzadva hallám“ jegyzi meg utánna Kazinczy. (Lev. Guzm. 47.)

Mindez elég világosan állítja elénk K. vallási meggyőzését és álláspontját a felekezetekkel szemben. A mily igazán vallásos, ép olyan szabadelvű. Ezt különben még szebben felmutatják az erkölcs és vallás viszonyáról vallott elvei, melyekben ismét, mint az Isten léte kérdésében, Kant tanítására ismerünk.

V.

Kazinczy erkölcsi elvei. Vallás és erkölcs viszonyáról.

Kazinczy erkölcs tekintetében a görögök szabad, humanus világnézetéhez csatlakozott. Ő egy eszmén csügg, minden gondolata egy központ körül forog, elméleti és gyakorlati philosophiája egy eszméből indul ki, ez: az abstract szép ideája. Innen vezeti le a moral törvényeit is. Egész gondolkodása és cselekvésének központja vezére a szép, mely nála épen mint Platónál egy az igazzal.

„... a való s a szép egy tö virágai“ — úgymond Siposhoz irt epistolájában. — Ez azon eszme, melynek életet adni, melyet mindenben keresni s mindenki által megvalósíttatni törekedett. „Szeretni a szépet, gyűlölni a rútat“ volt jelszava. Ezt fejezi ki különféle változatban, korábbi, későbbi, kisebb s nagyobb műveiben egyaránt.

Nála a szép eszméje nem üres szó. Ez volt minden tettének rugója; ez tartotta lelkét folytonosan bizonyos idealis magaslaton, a honnan egy bölcs nyugodtságával tekintett alá a hitvány érdekek özönére. Másfelől ez tüzött elébe olyan nagy czélokat, melyek megvalósítása összes erejét szakadatlan tevékenységben tartották.

A ki igazán bele éli magát a szép eszme körébe — bizonyos értelemben — naiv álláspontra jut s érzése, eszmevilága semminemű alszerű testi képzetekkel nem lévén megfertőztetve a természetes szépben — hacsak ez tervszerüen nincs a széphez méltatlan czélok elérésére felhasználva — csak szépet és természetest lát. Így érhető K. némely kevés helye, a melyekre tán a frivolság bélyegét vélnök

süthetni (Boldog alkony és erre tett megegyezése. Lev. Berzsenyi. 253.) Kinek a szerelemről olyan ideális felfogása van mint K.-nak; a ki a Venus Vulgivaga örömeiben dúskodókról olyan hangon szól mint ő,¹⁾ nem nem fogja kétértelműségekben lelteni kedvét. Midőn V. Nagy Ferenc a Venus Callipigos-ra írt epigrammján megbotránkozott azt jegyzé meg, hogy a ki görög verseket ír (mint N. F.) szégyelhetné, ha az ilyen előtte új volna (Lev. Sípós 63.) Csakugyan ha K.-nál találunk néhol „görög frivolságot“, mentegetésre éppen nem szorul; mert a görög művészet és világnézetben a modern világ szem üvegén át felfedezett frivolság nagyon távol áll attól, mit e szó ma jelent.

K. szabadszemléletű felfogását élénken feltünteti azon megjegyzése, melyet Goethenek házi barátnéjával történt egybekelésére tett: „Nem szeretem az oly lépést, amely által valaki örökös collisiókba jő a praejudiciumokkal; mert azok még a jó és erős embereket is elgázolják; az pedig kár; de ha egy koszorús Hercules kél elő s bátran teszi meg a vaksik botránkoztatására a mit az ész sugall: már azt felvidulva nézem s tiz Peant kiáltok neki“. (Lev. Kis I. 144. l. még u. o. 126.)

K. az elvont bölcselkedésnek nem embere, a mi mint költő nem is lehet; mert ennek, ha hatni akar egy-egy párányi képben kell kifejezni az elvont igazságokat. Így találjuk ezt a nagy költőknél. Kaz. lyrája nagy részt reflexio; ő nem igyekszik a világot tükör darabokban állítani élénk; ő classicismusából kifolyóan, meglehetősen terjengéssel az epistola tág keretében fejezi ki gondolatait, erkölcsi elveit. Példány képeitől eltanult méltóságos tonusban, mindig emelkedett ódai hangulattal zengi az erkölcsnek a szépnek és igaznak dicséretét. Kiváló gondja van rá, hogy a tömeg ne igen értse. De e mellett az elvont okoskodások fölött mosolyog. Sípóshoz írt epistolájában lefordítja valamelyik német költőnek egy tulságosan nehéz értelmű ódáját a szellemi szabadságról, aztán így folytatja:

¹⁾ Levelé Vitéz Imréhez 1789. aug. 28. „A tiszta és nemes szeretet ereje Dusch után ford. J.V. Vitéz J. Kassa. 1789. Előszava.,

A tünet szörnyű metaphysicus;
 S badar beszédén látni, hogy sokat
 Forgatta Platot. Engem izletem
 Más útra vonz el. A ki napját
 A szépnek szentelé, s még a valót is
 Azért kedveli, mert alakja szép;
 Mert a való s a szép egy fő virágai
 Testetlen lelken úgy nem lél kecsét,
 Mint lelketlen testen nem talál.

Kishez írt epistolájában ő is fel teszi a nagy kérdést: Mi az, a miért élünk? De bölcselkedésében nem emelkedik az universumhoz, hogy kérdőre vonja: miért van e sok jó és rossz? miért küzdünk, fáradunk? Az embert nem mint az universum egy láncz szemét fogja fel, hanem a kevésbé emelkedett gyakorlati nézőpontból indulva ki, azt feleli, hogy ő már gyermekkorában nem ősei nevére, hanem ősei becsületére volt büszke. A jó hirnév, a dicsőség, a fény tehát az, a miért ő élni vágy. Ugyanez bölcselkedése alap gondolata Ifj. B. Wesselényihez s több másokhoz írt epistolájában. Gr. Dessewffy József előtt az arany közép-szerűséget dicsőíti. Az emberiség — úgy mond — mindig félre sántikál, s mint a botor juh nem áll meg a középnyomon. A rangnélküli bölcs büszkén néz le a nemesre, kinek min-dene a kutya bőr. S ez viszont szánja az öntelt koldust, ki csak bölcsességében látja a boldogságot.

Ész-e, fény-e tehát. Melyik az elsőbb
 A bölcsesség közepén áll, nem szélen.
 Kell ész, de cifra is kell. Ész-e több?
 Óh nem! Az sokszor árt. De higj nekem
 Pénz cifra, fény sok nem lehet soha.

Ime! Itt is a Kazinczyra ismerünk, ki előtt az ész igen korlátolt, a ki céltalan vakmerőségnek tartja, hogy az ember, e picziny kis teremtés minduntalan a végtelenbe vágyik. Ezért hirdeti; hogy az ész sokszor árt; ezért kíván a bölcsességből csak közép mértékkel osztogatni, míg a gazdagságból nem győzne eleget. Azonban ő ez utóbbit nem tekinti célznak, mert legfőbb idea előtte az erény, a szép, tettekben megvalósítva. Ez az, melynek szerinte sokszor árt

az ész; ez az, melynek elérésére óhajt minden gazdagságot fordítani.

Kazinczy életbölcsekedésében a tudomány, a művészet s a virtus a jelszavak;

Előtte — mint gr. Rádayhoz írt epistolájában kifejezi — az a bölcsesség, mely

„ a jót, a szépet szereti

Az a mi nem az, megveti “

s amely e mellett a jelen élvezeteit sem mulasztja el felhasználni.

Jellemző hogy az optimista Kazinczy a mulandóságról alig emlékezik meg valahol. Nála a reflexiókat nem a természet szemlélete szüli. Pl. a bugaczi csárda őt is a hiúság megvetésére hangolja, de ennél több ily féle költeményt aligha találunk nála.

Életbölcselemi nézeteiben a világ- és ember-gyűlöletnek nyoma sincs. Az ő lelke mindig derült; mindenben a szépet, a nagyot keresi és találja fel első sorban. Ezek ellenkezőit pedig vagy nem veszi észre, vagy szereti elpalástolni.

Fordította ugyan Rochefoucauld Maximait; ¹⁾ azonban az itt kifejezett elvek egészben aligha megegyeznek K. bölcsekedésével. Rochefoucauld szerint a nők feddhetetlen élete: becsületök féltése s bajkerülés; a dicsőség szeretete: szegény vallástól való félelem; szerinte a nagylelkűség megvet miudent, hogy birjon mindent; (245.) az adakozás hiúság (260.)²⁾; egy szóval az erény nem egyéb mint önszeretet. Kazinczy ilyesmit nem hirdetett soha. Sok mély pszichológiai megjegyzés van ezen maximákban, de mindeniken érzik egy bizonyos fokú világgyűlölet, mint Rousseau azon sorain melyekben az emberek ellen kel ki. Mindketőt érteni tudjuk, ha ismerjük a kort, mely őket szülte s nevelte. Ez a világnézet jó távol áll Kazinczy optimismusától. Innen lehet az, hogy Rochefoucauld maximái közül keveset találunk nála idézve vagy egyáltalán alig találjuk nyomát,

¹⁾ Herczeg Rochefoucauldnek Maximai és Morális Reflexioi. Kiadta Kis J. Bécs 1810.

²⁾ L. még a 143. 145. 168. 169. 170. 230. 257. 259. 176. 282. 295. stb. sz. alatti maximákat.

hogy K. elveit e maximák módosították volna. Nem is mint erkölcsbölcselemi művet fordította ő ezeket; hanem mint stílgyakorlást, mint nyelv művet. Sokszor említi Kissel folytatott levelezésében Rochef. fordítását, de sohasem tesz rá megjegyzést, mely a könyv tartalmát illetné. Sőt az előbeszédre nézve, melynek megírását Kistől kívánta kiemelni, hogy philologicus értelmű legyen (Lev. Kis I. 63.) s szóljon arról, hogy nyelvünk mennyire simulhat a francia dictio képzelhetetlen elegantiájához. (Lev. Kis. 67.) Általában K. sok oldalúságának alapja egyedül abban a törekvésben keresendő, hogy a nyelvet sok oldaluvá akarta tenni, és csak igen kevésé hajlamai sok-irányúságában. Egyetlen főszemjét a nyelv fejlesztését szépítését egész életén át szem előtt tartotta. Ez volt az a központ, melyre összes tevékenysége irányult. Ha ezt szem elől tévesztjük sok következetlenséget találunk működésében; és pedig igaztalanul.

Hogy akarhatná K. az erény érdemét kicsinyíteni, midőn szerinte még a botránkozást indító esetekben is a nagyinak és jónak ismert ember cselekedetét zavarosból derivalni koránt sincs oly szép, mint azt mondani reá a mit Sokrates egy érthetetlen könyvre, hogy a mit benne értett szép levén, azt huzza ki belőle, hogy az is szép a mit nem értett?! (Lev. Sztgyörgyi 71.) Vagy midőn szerinte:

„Nagyitva látni másnak érdemét
A tévedésnek egyik szép neme?!
(Epist. Vitkovicshoz).

Ő az erényben az erényt becsülte, s a bűnben a bünt gyűlölte, de sem annak érdemét megtagadni, sem ennek beszámíthatóságát vitatni nem volt hajlandó soha.

K. előtt a valódi erkölcs a tiszta humanismusban áll. Humanismusában van alapja, hogy a stoicismusnak minden alkalommal ellenmond. Az ő lelke a stoicusok rideg tanával — mely nemcsak azt parancsolja, hogy tűrj, hanem azt is, hogy a fájdalomnak látszatát is fojtsd magadba — nem értett egyet. Ezért írja Bártfainak (Lev. Kisfaludy K. és K. 273) „jaj annak a szívnek, mely a csapást sem érzi. Nem

érzi az többé az örömet se; s méltó-e élni öröm-érzés nélkül? Szépen ír ilyen értelemben több helyt Sztgyörgyinek is (Lev. Sztgy. 161. 235 stb.) Különösen pedig gr. Kornis-hoz írt epistolájában.

Alljon itt életbölcsekedése jellemzéseül azon néhány sor, melyet a „Tövisek és Virágok“-nak Erd. Muzeumban levő példányára írt: „Jun. 28. 1818. Ma 17 esztendeje, hogy munkácsi fogságomból 2387 napi szenvedés után eleresztettek. Visszatekintek szenvedéseimre, visszatekintek örömeimre, melyeket nekem a gondviselés azólta adott, s örvendek, hogy élek. Mely különös az az út, a melyen bennünket ez a láthatatlan kéz vezérel! Hálátlanok vagyunk, ha csak a terheket tekintjük nagyítva, nem az örömeiket is. Az boldog, az böcs, a ki egy mértékkel méri mind a kettőt“.

Igy fogta ő fel az életet!... Vajjon megbirta volna-e ily meggyőződés nélkül több mint félszáz éves munkáságának s még hosszabb szenvedéseinek terheit?!

Lássuk most mit tartott ő az erkölcs alapjának, indokának.

E kérdésre egész élete s számtalan nyilatkozata kimerítő feletet ad. „Irtozni a rútat, a mi szép szeretni. Ez az én szivem érzése, ez az én életem színe“ — írja Guzmicsnak — (Lev. Guzm. 78.) Ez volt az ő tizparancsolata. A szépnél magánál erősebb indokot, az erkölcsi életre hatóssabb rugót nem ismert. S egész élete bizonyítja, hogy ez elég erős indok volt rá nézve. Ezt hirdeti minden versében, minden más művében a hol csak teheti. Bár milyen közel járt is az ő fogalma Istenről a héber-keresztény-Isten fogalmához, rá nézve nem ez volt azon principium, melyből erkölcsi elvei fakadtak, hanem az elvont s z é p. Nála sehol semmi nyoma annak, mint ha a vallásból származtatta volna az erkölcsiséget. Ő a túlvilági életet észfölttinek mondá, azért sem nem bizonyitgatta, sem nem tagadta soha. Nem állította az erkölcsiséget mint Helvetius az önszeretetből eredettnek, hanem az erényt önmagáért, — jobban mondva — azért tartotta követendőnek mert s z é p.

Ő a halált nem tartotta a bün zsoldjának, hanem böcsen kirendelt végnek; s így a túlvilági jutalmazás és büntetés dogmáját az erkölcs indokául nem fogadta el. (Lev. Sípós. 50.)

Gyermekei számára egy kis bibliát dolgozván, ennek előszavában kiemeli, hogy a kisdedeket a jónak szeretetére a jó szeretete, a rút gyűlölésére a rút gyűlölése, nem pedig képtelen ígéretek s babonás ijesztgetések által serkentessük (Lev. Guzmics. 91.) E kis elmélkedés röviden magába foglalja az ő vallási elveit is. Itt sem hallgatja el, hogy az Isten léte s az ebből levont következtetések, minők: Isten szereti a jót, gyűlöli a rosszat; a halál felbontja a testet, de a lélek elromolhatatlan stb. inkább az érzés mint a tudás tárgyai. Ezen felfogásban, valamint „a képtelen ígéretek s babonás ijesztgetések“ mint a moral alapjai ellen való tiltakozásában Kant erkölcs-philosophiájára kell ismer-nünk. Tapintatosan tudta ő ezt bevinni nem csak a nép előtt tartott előadásába (l. fönnebb 36. l.) hanem a mint látjuk bibliai történeteskéihez írt előszavába is.

Igaz, hogy nem hirdeti tanait elvont philosophiai nyel-ven, mint Kant, de azért a lényegben őt követi, habár ezt még azok sem igen vették észre a kik Kant tanításainak ellene voltak, mint maga Guzmics, ki ezen előbeszédre ta-lálóan azt írta, hogy „a mily gyönyörű, oly igaz is“ Pedig ha mélyebben utána gondol vala átkelle látuaia, hogy K. nem kevesebbet fejez itt ki mint azt, hogy Isten létét csak benső kényszer következtében vesszük fel és hisszük s épen nem tudjuk is; 2) hogy az erkölcsösségre ön magáért a z e r é n y é r t, nem pedig túlvilági jutalom reményében, vagy büntetéstől való félelem miatt kell törekednünk. E felfo-gás pedig Guzmics nézeteivel merőben ellenkezett; a mi ter-mészetes is, mert neki a theologia álláspontján az Isten-bi-zonyítékok — mint észbeli megdönthetlen argumentumokhoz kelle ragaszkodnia; s a büntetés és jutalmazás eszméit sem leheté kiküszöbölnie az erkölcs alapindokai közül. Ezért ő tényleg szót is emel Kant ellen. (Lev. Guzm. 97.)

Márton Istvánt megtámadták legfőkép:

1.) Miért állítja Moralis Katechismusában az akarat jó-ságát fő és végeznélnak, melyre minden ismeret és hit esz-közök. („Recensiok“ 8. 9.)

2.) Miért nevezi a moral- és hit-tudományt különbözők-nek; holott a kettő egy; csak annyiban különböznek, hogy

az előbbi gyakorlati az utóbbi elméleti tudomány; — s így

3.) Miért teszi a moral-tudományt a hit-tudomány elé, holott az elméletnek a gyakorlatot meg kell előznie. (Recensiok 10.)

4.) Miért állítja, hogy a gyermeket előbb erkölcsre kell szoktatni, s csak azután hit-tudományra oktatni; holott ez az első s ebből folyik a moral. (Recensiok 12.)

Mint látjuk e kérdések épen azon pontokat jelölik, a melyekben Kant erkölcs-bölcselete a merev dogmaticus felfogásnak ellene mond. Ezekre válaszol Márton István több rendbeli feleletében a Kant erre vonatkozó elveinek ügyes és helyes alkalmazásával. Egy terjedtebb értekezésben¹⁾ pedig rendszeresen is kifejti, hogy a fő jónak az akarát jóságában kell állnia; hogy első a moral és a vallásnak ebből kell erednie. Egészben véve ezen elvek védelmére kelt Kazinczy midőn A. bírálót megbírálta. Különösen megbotránkozik ennek azon állításán, hogy: „Megengedődik a keresztyén embernek a tulajdon meggyőztetés kedviért vallás dolgában a szabadgondolkozás“. „S kitől engedtetik az meg neki? — kérdi Kazinczy — s kinek van hatalma ilyet engedni? Ha meg van a meggyőződés, ki tiltja meg a gondolkozást? Mert e kettő mindig együtt jár, ha a vallástétel és cselekedet együtt mindig nem jár is.“ („Recensiok“ 96.) Czáfoltában érinti, hogy az A. által érintett hit nem az a mit e szó alatt szt. Pál és a hermeneutica ért s a józan ész értetni kíván. Ezzel hallgatagon kifejezi, hogy ha épen kellene a szt.-irásból megbizonyítaná, (a mint Márton Jézus hegyi beszédjére hivatkozva tette is) hogy a moral nem a hit folyamánya. E bizonyítás helyett azonban utal Sokrates és Spinoza erkölcsére, kik mindketten példányszerűen erkölcsösök, habár egyik sem volt keresztyén-hitű; utal Kalvinra ki azt tanítá, hogy a nem keresztyén Jupiter szobra előtt nyujtván be áldozatát, épen azt imádta, a kit mi felvilágosítottak tisztelünk. Osztozik Márton István azon véleményében, hogy a mi az erkölcsök javítására nem tartozik, az nem egyéb babonánál; s nem hiszi, hogy Isten tanításainak

¹⁾ Moralis Katechismus Ideaja. „Recensiok“ 137.

egyéb czéljok is lenne, mint az embereket erkölcsössé s ez által boldoggá tenni. (Rec. 98.) Végre bizonyítja, hogy a moralis philosophiat és a moralis theologiát, habár az iskolák az akademiák a rendszer kedvéért külön tanítják, lehet, sőt kell is együtt tanítani.

Arra szoktatnunk gyermekeinket, hogy Istentől mint egy atyától függjenek s parancsait minden vizsgálat nélkül, sőt teljes hittel teljesítsék, mint Kant szerint teljesítettik az erköcsi kell (das moralische Sollen): oly szent érzés — úgymond — minél szentebbet sem édesebbet nem ismerhetni; s jaj annak az atyának a ki gyermekét e szép vallási érzés nélkül neveli, de valóban e mellett nagy szükség van arra, hogy a gyermekek a jó és rossz ismeretére a philosophia tanításánál fogva vezéreltessenek, mert az még mélyebben ragadja meg a lelket.

Fejtegetéseit végre azon intéssel fejezi be: ne rettegjünk az egyik cognitionis principiumtól; s ne higyjük, hogy az nem keresztényi, mert írva vagyon: audi filia mea et vide stb. (Recensiok 99) s biztosít, hogy a kettő (ész és vallás) egymást meg nem hazudtolhatja.

Kazinczy czáfolata végén kitér Kant bölcséletére; de csak általánosságban marad. Szemrehányólag kérdi miért kárhoztatják nálunk olyan tüzzel Kantot, a kinek követése Márton Istvánnak is annyi kedvetlenséget s bajt okozott már; holott mi még nem vevők — úgymond — azt a fáradságot sem, hogy az ő tanításaival sőt csak nyelvével is teljesen megismerkedtünk volna. Mi épen úgy nevetjük — folytatja tovább — azokat, kik állítják, hogy a Ding an sich selbst s az Erscheinung tehetnek valamit, mint a kik erkölcstelenséggel s erkölcshontással vádolták s vádolják Epicurust anélkül, hogy tudták volna vagy tudnák, mit értett ő a gyönyör (voluptus) alatt. Így állítja hogy Wolf, Cartesius s a görög bölcsök tanításairól is máskép ítélnénk, ha feltudnánk emelkedni arra a pontra, a honnan ők az igazság elfátyolozott képét tekintették. „De nevetni, kárhoztatni s üldözni könnyebb — úgy mond — mint érteni, s mi elhitettük magunkkal, hogy a mi szemünk is lát; mintha a nyílt szem mindent láthatna s némely esetekben tanulni is nem kellene a látást“. „Nem bánnánk-e bölcsebben — kérdi — ha Kant-

nak populáris írásain kezdvén az olvasást s úgy lépven által fennebb írásaihoz azt mondanánk az ő mély tanításai felől, amit Sokrates mondott a nehéz értelmű Heraklitus munkája felől: „Szép levén amit ezekben értettem, azt huzom ki, hogy az is szép lesz amit nem értettem“ stb. (Recensiók 101).

Igy kelt Kazinczy Kant védelmére. Inkább általános-ságban, mint maguknak a Kant-féle tanoknak fejtegetése által. Moral-philosophiáját azonban, mint láttuk a gyakorlat terére is át vitte, az az másoknál is gyümölcsözővé tenni iparkodott.

VI.

Kazinczy a műbölcsésés terén.

Aligha élt K. koráig — sőt azóta is — emberünk, a ki mélyebben érezte volna a szép hatalmát mint ő. Azonban ma nem mindent tarthatunk szépnek a mit K. és társai ilyenek tartottak.

Példányképeik szépek maradnak örökre, de a midőn a classicusokban talált sajátosságokat anya-nyelvünkön, anyanyelvi műveikre áthozva, akarták megtestesíteni: nagyon tévedtek; mert a szépnek mindenütt a maga módja szerint kell megvalósíttatnia. Ők nem az anya-nyelvben talált szépséget s nem is annak szellemében fejtették ki, hanem a más égalj alatt termetteket plántálták ide át s üvegházi növények módjára ápolgatták. Ha az ó-classicusokban szép a szavak széthányása: nálunk természet-ellenes; ha ott az elisio rendjén van: nálunk türhetetlen; ha ott a nagy tömötséggel a beszéden bizonyos homály ömlik el, mely a latin és görög nyelv szelleméből fejlett ki, s ennél fogva valóságos szépségnek vehető: ugyanaz ami nyelvérzésünkre nézve hiánynak, keresettségnek tünik fel. Ellenben a mi nyelvünknek nagyszámu olyan sajátos szépségei vannak, melyeket ama nyelvek nem ismernek, s ha valaki azokra akarná erőszakolni, épen úgy művelne természet-ellenes dolgot, mint a kik megfordítva jártak el. K. és köre a nyelvi szépségeknek ilyen értelemben vett viszonyosságát nem ismerte. Avagy hogyan magyarázzuk meg azt a visszatetszően hangzó állítást, hogy „az a szép a mi a község izlésétől különböz“ (Lev. Berzsenyi

11.) sőt a mi természetes az nem szép, a mely állítással K.-nál oly gyakran találkozunk.

A 18-ik század francia izlése is azt tartotta szépnek a mi természet-ellenes. A mereven körvonalozott sétányokat szögletesre nyírt élő fákat. Háromszor görbe asztal- széklábakat, szobrokon, festményeken a drapperia éktelen ránczolását, parokát stb. stb.

Azonban a classicus irodalmak tanulmányozása által nálunk létre jött u. n. classicus iskola nem ilyen értelemben volt a természetesnek ellensége. A rococo izlés nem volt egyéb mint a renaissance túlhajtása, ellenben a mi költőink classicismusa nem az ó classicismus túlhajtásában, hanem ennek olyan térre való átvivésében állott, ahol az nem virágozhatott.

Ami u. n. classicistáink nem ismerték a természetet a (népiest), azért megvetették s nem csak a „természetes“ szót használták épen ellenkező értelemben, mint ma használjuk, hanem magát a fogalmat is elferdítették.

A régi classicusoknál a szép épen oly természetes volt mint nálunk ma s csak tőlök áthozva, a mi nyelvünkön megvalósítva lett természet-ellenessé, azaz a mi népünk észjárásával, aesthesisével ellenkezővé. Kazinczyék ezt nem vették észre, hanem amit ott szépnek találtak megkedvelték; azt pedig a mit itthon találhattak volna, elhanyagolták s nem tartózkodtak kimondani, hogy az az idegen szépség azért szép, mert természet-ellenes; vagyis azt tartották szépnek a mi természetellenes.

Ki merné tagadni, hogy a szép teljességgel nem valami közönséges, valami hétköznapi. Ebben Kazinczyéknak egészen igazok van; mert általában a szép megérzésére, művelt izlés, szép képekkel telt phantasia, szép és nagy eszmékkal telt lélek kivántatik. Ez pedig a tömegben igen kevésé van meg. Kazinczyék azonban nem egészen így értették. Kisnek azzal dicsér valakit K., hogy német szókkal ír görögül, „s képzeld, mely öröm az nekem!“ — teszi hozzá — (Lev. Kis. I. 176.) Gr. Dessewffy Józsefnek pedig ezt írja: „Nem hiba az, ha te francziául, én németül gondolkozom.“ (Gr.

1) A hol különben toll- vagy sajtóhibából az ellenkező van mondva.

Dessewffy. Irod. Hagy. II. 96.) stb. Kazinczyéknak arról a szépről, melyet mi a népies, nemzeties műköltésben ma felismerünk, igen kevés ismeretök volt. Ennek helyét nálók az a magasan járó s csak a classicusok eszmekörében felnöttek által megérezhető elvont szép foglalta el, mely épen annyira különbözik a mi népiünk, s általában nemzetünk szellemi művein előmlő széptől, mint a görög-római szellem és népelet a mi szellemi és népeletünktől. Ezt nem ismerve, nem is érezhették, hogy a magyar nyelvnek is sajátos és önmagából kifejthető szépségei lehetnek. Az a nép és szellemi élet, a mit itthon találhattak volna, rájuk nézve közszerűletlen gyémánt volt; nem hiába nevezték természetesnek, és pedig nem kedvező értelemben. K. például az Intés cz. epigr.-ban azt tanácsolja, hogy a kissebbség „föl“ szavát kövessük, mert itt „a szép s az erős“. Ellenben a sokaság „Ne fel“t kiált s „itt a természetes és tar-simaság.“ Ki nem érti, hogy K.-nak igaza van?! De csak akkor, ha a természetest úgy értjük, mint ő

Ebből a nézőpontból magyarázható meg az a természetelleni törekvés, hogy a mi nyelvünk épen olyan sajátosságokkal ruháztassék fel mint a minőkkel birnak a görög, latin és némely új, művelt nyelvek.

Goethe is a classicusokból táplálkozva növekedett nagygyá; ő is újított a nyelvben, de nem téveszté szem elől, mit bir meg ennek szelleme az idegen sajátosságokból. Azért ő, mint a gondos kertész, a külföldi növényekből csak oltóágokat hozott át; de K. egész fákat akart meghonosítani.

Omnes homines qui sese student praestare ceteris animalibus summe ope niti decent vitam silentio ne transeant stb. K.-nak nagyon tetszik ez a velős stil, s nem retten vissza e példa után a mi nyelvünkre is olyan constructiokat erőszakolni, melyek ezt lehetőleg megközelítsék ¹⁾). Goethe Clavigoja „Ein gemachter Mann“. K. vitatja, hogy ha Goethének szabad volt „fait homme“ példájára ezt mondani, miért ne mondhatnók magyarul: „csinált ember“ stb.

Ezek és sok más példa mutatják, hogy könnyen mondhatta szépnek a természet-ellenest és viszont, mert az általa ajánlott szépségeket a „többség“ csakugyan nem érezte szép-

¹⁾ L. e sorok fordítását Sallustja elején és Lev. Kisfaludy K. és Köre. 88.

nek, sőt még a kiválasztott „kisebbség“ se, hacsak nem kizáróan abból a forrásból táplálkozva fejlesztette ki aesthesi-
sét, melyből ő és néhány kortársa.

Igy nem csodálkozhatunk, ha már az ő korában akad-
tak, akik szemére veték, hogy magyarul írva, németül gon-
dolkozik. Ezeknek azonban azt felelé, hogy Cicero is latinul
írva görögül gondolkozott, s Rómában azt tartották jeles
írónak, a ki az attikai gondolkodás és kifejezés szép formáit
a római nyelvbe átvitte. (Lev. Kis. II. 57.) Azonban sem
ellenfelei, sem ő nem gondoltak arra, hogy a latin a görög-
höz más viszonyban is állhat, mint a magyar a némethez.
Igy ha ellenfelei nem tántorultak is el azon nézettől, hogy
magyarul írván csakugyan magyarul s németül írván
csakugyan németül kell gondolkozni: K. egy győző dia-
dal érzetével látta magát egyedül hagyatva a téren s még
merészebben haladt a maga elé vett úton.

A verselésben alig volt K.-ra nézve valami nagyobb
nyü, mint a rim. Erről mindig kedvezőtlenül nyilatkozott.
Sokszor panaszolja, hogy a magyar nyelv mily szegény ri-
mekben (pl. Lev. Berzsenyi 22 stb.) Azért nem sokra be-
csülte a Zrinyi-féle formát sem, habár Kis Jánosnak ilyen
alaku verseit dicséri. 1794-ben írja Kis-nek: „én az úgy-
nevezett magyar scandalatlan Alexandrinusokat sermoknak
tartom.“ Nem állítja ugyan, hogy azok szépek nem lehet-
nek; de mégis, szerinte szebbek a melyek nemesak rimre,
hanem lábakra is vannak szedve. (Lev. Kis. I. 10.) Episto-
lára alkalmasak — írja máskor — mert a scandalt versek
ha szebbek is, de az író addig küzködik a syllabákkal, hogy
kénytelen feláldozni a gondolatot (Lev. Kis. 16). Különben
pedig minden szépségök szerinte a rim. Kazinczy erről s
általában a magyar népies verselésről alig is nyilatkozha-
tott volna kedvezőbben; mert hiszen Aranyinak korszakot
alkotó értekezése a magyar versidomról majdnem egy félszá-
zaddal később látott napvilágot! K. maga pedig a nép
nyelvet, népköltést, s ezzel a népies versidomok szépségeit is
igen kevésbé ismerte, igen kevésbé tanulmányozta. Ezért ké-
sőbb is amellet állott, hogy a „görög-módra írt versek
fentebb szépségű zengéssel zengenek, mint a cadenciasok
(gereimt:)“ habár elismeri, hogy az ilymódu vers is szép

és édesen csiklandja a fület. „Bürger megmutatta — úgy mond, — hogy római s görögmértékü verseket is tud írni és mégis énekeinek az újabbmódu zengést adá; mert látta, hogy ez a forma illőbb formája az ő gondolatainak“ (Lev. Kis. I. 77.)

Ez utóbbi megjegyzés azért érdemel kiemelést, mivel K. itt elismeri elméletileg, hogy a vers alakja sokkal szorosabb kapcsolatban áll a gondolattal, hogyses egyedül a classicus formák lennének azok, melyekben a gondolat szépen kifejezhető. Csakis e helyen érinti e kapcsolatot, s fájdalom, csak is elméletben ismeri; mert ő jobban elmerült a tiszta elvont költői formák szemlélésében, élvezésében, hogyses ideje maradt volna elég közelről vizsgálni, mennyire szükségképeni az a kapcsolat, mely van a gondolat, érzés és az elvont alak között. Kazinczy egész életében sem mert arra a merészségre gondolni, hogy teljesen átengedve magát érzéseinek költött volna anélkül, hogy előre ne állapítsa meg a formát, hogy várja be az önkénytelenül felbuzgó érzés minő alakot vesz fel, — úgyszólván — önmagától, s hogy ennek az így természetes úton létre jött terméknek azután vizsgálta volna alakját. Így különben csak a nép s a genie költ. K. pedig egyik szellemével sem birt s így természetesen ilyesmire nem is gondolhatott.

Ő akármily mélyen érzett, az érzés nála költői alakot önmagától nem nyert. Mély érzés nélkül nincs költő, de az maga még nem tesz költővé. K. némely levele egy-egy szép költemény, de prózában. Milyen igazán érzi szenvedéseit s boldogságát! . . . Igazán, de nem elég hévvel arra, hogy az érzés költői formában jegecedve törjön ki lelkéből! . . . Ha esetleg, épen midőn valami mélyérzést kelt benne, egy idegen nyelvű költeményben ugyanazon érzéseket találja kifejezve: azonnal kész egy szép költeménye. Ilyenkor érzése segíti nyelvét s nyelve felöltözteti érzését; de ez magára, magának új alakot nem tud teremteni; valamint másfelől majd mindig érzéssel fordít. (L. Kleist. „Lalageja“-t lefordítva „Chloe“ cz. alatt. stb.)

Ő a formához keres tárgyat, nem pedig a tárgyhoz formát. (Lásd első sonettjét Lev. Kis. I. 295.) Mennyi s milyen tiszta örömezés ömlik el azon levelein melyekben

házasságáról szól! S mily hideg, száraz első sonettje, melyet szintén házassága alkalmával írt!

Költő vágyik lenni, de csak azért, hogy egy kötetkét hagyjon maga után. Mint ami nélkül „mit érne minden dolgozása?!” Hozzá fog, s örvend, hogy az 1810. év e tekintetben jól indult (Lev. Kis. I. 314. II. 28.)

1795-ben szereti Ninont (a fogházban érdekes jelenetei vannak vele); 1790-ban mint honába térő kiszenvedett rab találkozik vele a Duna partján stb. stb. : s ez utóbbi jelenetet sonettbe önti 1811-ben. — Cserei Miklóshoz ódát ír (1811 májusban. Tárgya egy azon évi márczius havi szónoklatának hatása) sonett alakban. Így a „Nagyság és Szépség diadala“ cz. költeményében a hexameter kiállító ellentétben van a tartalommal. S hozzá még az a lelketlen mythologiai váz! Apollo haragszik Párisra, mert az almát Venusnak ítélte s 2000 év múlva harezra hívja fel N a p o l e o n t (!) Végre Cythere (Ferencz császár) Luize kezével engeszteli ki őt. S így tovább.

Mind ez eléggé bizonyítja, hogy a forma és tartalom benső kapcsolatával nem volt tisztában s az alakot egészen elvontan tekintette, miáltal a maga költésének sokat ártott.

Kazinczy merev classicismusa ellenére is engedett némi tekintetben az ébredező nemzeties, népies szellemnek. A „Nyir-
liget“ cz. versét már 1816-ban rimes sorokban írta. (Lev. Kis. II. 194.) Gr. Festeticshez írt epistolájánál pedig (készült 1819. jan. 3. Lev. Kis. II. 217.) már nyíltan megvallja, hogy „magyar-izlésű schémát választott“, mert olvasóink — úgy-
mond — most nem-szenvedni kezdik az idegen izlést. Az előbbire nézve azonban azt jegyzi meg, hogy őt annyi hexametert hamarabb írt volna. (Lev. Kis. II. 272.)

Elmerülvén egészen az idegenek tanulmányozásában csaknem lehetetlen vala a népies költésnek aethericus szépségeit megéreznie, fölfödöznie úgy, mint megérezték nálunk azok, akik természetes izlésöket a nép szellemi élete és nyelve tanulmányozása által fejlesztették ki. K.-t és társait neveltetésök, a kor, a viszonyok erről a természettől kijelölt alapról csaknem egészen letéritették. Így nagyon érzékenynyé fejleszthették aesthesisöket az idegen nyelvek olyan szépségei iránt, melyek a hangzatból folynak, de nem egy-

szersmid azon szépségek iránt is, melyek a gondolat és formának belső kapcsolatából fejlenek s a melyeket nagyrészen szabály alá nem is vonhatni; hanem minden nemzet igazán csak a maga nyelvében s költői műveiben érezhet meg.

K. eltekintve a versformákra vonatkozó nézeteitől — egészben véve a népiességnek ellensége. Minek azonban a tanulmányozott példányok megválasztása, szelleme kiművelésének egész irányán kívül természetes oka még az is, hogy sem az előbbi századokban, sem a maga korában nem talált olyan tehetséges népies irányu, vagy legalább a classicusoknak nem oly erős hatása alatt álló műköltőkre, mint a minők később születtek. Tanulmányozta Zrinyit, s el kell ismerni, hogy ami szépet talált benne — volt legyen az népiesség, vagy idegenek befolyásának szüleménye — föl-érezte, méltányolta, sőt sikeresen utánozta. Szép bizonyíték erre a „Fekete szemü szép hölgyecske“ kezdetű verse. Nincs ezen a classicus fessességnek semmi nyoma; nem akar ebben sem horatiusi, sem anacreoni, vagy goethei szinekkel festeni, hanem igen is Zrinyi szineivel; akinek költése régies, nemzeties és ha tán nem épen népies is, de idegenesnek igen kevésbé mondható. S célját elérte. Ha tehát akart, tudott nem- classicus is lenni. Zrinyin kívül azonban főkép Ráday és Gyöngyösi akadt keze ügyébe. Az előbbinek költői szelleme bármennyire hatott Kazinczyra épen nem volt hivatva, hogy a szebb értelemben vett népies költés megkedvelésére vezesse. Így történt, hogy jóformán egyedül Gyöngyösi maradt. Gyöngyösi költésén pedig — minden népszerűsége mellett is — kevésbé művelt izlésű ember sem találhatott egyebet izetlenségnél. Egy ilyen poétának kellett Kazinczy előtt — a classicus és más idegen költők szépségeitől eltelt Kazinczy előtt — a magyar rimes versek becsületét megmenteni! Lehetett-e neki ilyen példány után s a fön említett körülmények közt a rimes versekben szépséget találnia, vagy egyáltalában lehetett a „természetes“ alatt más egyebet értenie, mint a mit értett; t. i. izetlenséget!?. . .

Sztgyörgyinek írja egy helyen: „Azt kérded, V. Ispán Gyöngyösinek miért nem adtam virágot? Mert retteg-

tem, hogy haragomban igazságtalan leszek iránta¹⁾ Foly verse; minden érdeme ez. Becsülném ezt, de ő rontotta el a magyarok izlését. Azólta minden csak könnyen ír, s nem igyekszik jót és szépet írni. Zrínyi nem folyt így, de jól írt. Itt idézi a debreczeniek kigunyolására írt egy verséből (Vitkovics-hoz írt epist.) e szakot

Hogy Pázmány magyarul alkalmasint tuda,
Tekintsd hol született, s többé nem lesz csuda;
Szülte volna Eger, Pécs, Sopron, Győr, Buda
Úgy szólana mint szól sip mellett a duda

stb. ezt jegyzi meg rá: Lásd édes barátom, nem a nem-tudáson, hanem a nem-akaráson mül, hogy én is így nem versifikálok. Mentsen meg engem az ily sületlenségektől Apolló! Könnyü dolog így versifikálni! (Lev. Sztgyörgyi 220.)

Ezekből látni, mit értett K. a „könnyü, érthető verseselés s általában beszéd alatt; mit a kigunyolt „természetesség“ alatt. Fájdalom, épen nem állithatni, hogy ellenfelei valami sokkal szebbet, magosabbat értettek volna!

Igy Kazynczynak a maga helyében a maga korában majdnem lehetetlen volt más irányban működnie, mint a melyben működött; habár ma egészen más szemüvegen tekintve a dolgokat, könnyen hajlandók lehetünk működése egész irányát helyteleníteni, sőt elítélni, vagy legalább hatása értékét alá szállítani.

K. az aesthetika terén, mint a vallás és szorosabb értelemben vett bölcselkedés terén inkább a gyakorlat, mint az elmélet barátja. A vallás terén neki mindene az annyit emlegetett szív religiója, szemben a dogmák összegével Elvont okoskodásokra ritkán téved; többnyire megnyugszik azon; hogy tudásunk köre igen szük. Épen ily kevésbé hajlandó a szép törvényeinek elvont fejtegetéseire. A finom érzésben helyezte az aesthesis lényegét, s kevés figyelmet fordított a műbölselemre.

Szerinte „az írás fő-törvénye a hűség, (az idea hív tolmácsolása) az érthetőség, s a szép nemében minden jó a

¹⁾ A kiadásban hibásan így áll „Mert rettegtem, hogy haragomban igazságtalanná teszen iránta“ a mi nem érthető.

mi szép.“ „De a metaphysicus kívánja — úgymond — hogy minekelőtte tanításunkat elfogadhatná, fejtsük meg neki mi a szép. Kérdésére egy görög után ezt feleljük: Kérdje azt a vak. Izlés kell mindenek felett. A ki nem azt mivelte, el van veszve örökösön. Ezt kiáltja Adelung is“ (Élet és Litteratura II. 301.) Ebből indulva ki azt tartotta, hogy aesthetikai kérdésekben mindig a kiművelt érzésre, nem pedig az iskolák tekintélyére támaszkodjunk.

Kevés aesthetikai elméleti működésének szép terméke azon értekezés, melyet a sonetról írt.¹⁾ Ebben Voss ama megjegyzésére, hogy nem értheti miért van a sonettben a sorok rimek stb. száma és helye olyan mereven megkötve, Herder nyilatkozatát hozza fel, ki szerint a sonettben kiváló harmonia és sok aethericus szépség van. Voss előtt azért sem kedves e forma, mert ebben az ének szabadon nem szárnyalhat, s minden nyomon ki ismerszik, hol kellett a költőnek toldani, hol nyesni. Kazinczy szerint épen abban áll a művészet, hogy a költő szűkhatárok közt, nehéz teher alatt is szabadon mozogjon s úgy hozza teljeseconceptioját, mintha igyekezeteivel semmi sem ellenkezett volna. Hét pontban szól a sonett kellékeiről. Kivált a hangzás- (magán- vagy mássalhangzók viszonyáról) és az eszme menet felosztásáról igen fejlett izléssel szól, a mi e kis értekezést ma is becessé teszi.

Berzsenyihez írt epistolájában (s ezzel egyidejűleg leveleiben is) fejtegeti a jambus sorok kellékeit. Továbbá vizsgálta azokra, kik nálunk classicus versformákban írtak. Gúnynyal kel ki az iskolák tekintélye előtt feltétlenül meghunyászkodó aesthetikusok ellen s a szépet magát mondja törvényhozó tekintélynek szemben az iskolákkal.

Ne kérd: törvénynyel egyez-e nem-e?

Egyez ha szép, mert törvényt ez teszen!

A jambus sorokban Terentius és Faedrusra hivatkozva csak az utolsó helyen tartja a jambus lábat elengedhetetlennek; ellenben a többi lábon a görög és római verselők

¹⁾ Tud. gyűjt. 1817. IX. 38.

példája ellenére sem türi meg sem a dactylust sem az ana-paestust sem a tribrachys-t; mert — a mint mondja — „ez épen olyan a jambejonok komoly tánczában, mint mikor a rossz menuettista eltéveszti a tactust s egy csuszászt két és három czifrával is vált fel“ „úgy hangzik mint a bomlott óra“ (Lev. Berzsenyi 62.) Ellenben spondeussal él páros és páratlan lábakon egyaránt, habár a párosokon Horatius tiltja. Az egész dolog szerinte csak az, hogy egy sorunk se legyen melynek legalább két jambusa ne legyen, három spondeus mellett, mert annál szebb a jambus sor minél több benne a jambus; annál rútabb minél több a spondeus.

Kisfaludy K. szinműveiről szólva nem ellenzi az ana-paestus és dactylus lábak elegyülését a jambus sorokba, de az utolsó lábon itt is feltétlenül megkivánja a jambust. (Lev. Kisfaludy K. és Köre 5.)

Általában pedig megjegyzi:

„De nem talál helyt minden mindeuütt

Az boldog, kit nyájas Istene

Kegygyel vezérel a saját nyomon.“ (Lev. Berzs. 220.)

K. a természettől és helyzeténél fogva hosszú hangzók közt különbséget lát, mit a jambusokban éreztetni kíván.

Továbbá nem akar lemondani az elisioról; mert a „görög, deák, olasz, francia, német elidál.“ Ezért Kulcsár meg is támadta; mire elismeré, hogy „szebb a vers elisio nélkül, mint elisioval; de azt nem, hogy szebb hiatussal mint elisioval. (Lev. Kisf. K. és Köre 26.) „Én elidálok a hol hiatus van. De nem mindenütt; és ezt nem ex arbitrio, hanem a logica okai miatt“ — mondja K. — Mind e mellett önmagával is ellenkezésbe jő. „Te (o)ktasd“ „De (a)“ „Maga (is)“, nem szenved az elisiot, így van ez, úgymond az olasz verselésben is. (Lev. Szentgyörgyi 189.) Mind e mellett a Napoleon házasságára írt versében a „seregejre“ „diszejt“ mellett ott van ez is: De (a)ngyala. Tudja, hogy lesznek, akik ezen fennakadnak, de ő ezzel nem törődik. „Én nem örömet tagadom meg — úgymond — tulajdon érzésemet mások miatt.“ (Lev. Szentgyörgyi. 199.)

Virgilből fordított darabjában is feltűnően merész eli-

siokkal él, pl. behat(a) az; tartj(a) őket; zeng(e) az Aver-nus; zárja b(e) örökre; továbbá meg(h)atott; el(h)oltak az (h)egyekről; mikor (h)irtelenül stb. Ezeket Heyne mondásá-
val mentegeti: „Hiatus mihi audita intolerabilis.“ (Lev. Kis. III. 403—5.)

Ebben az ő érzése megtévedt. Másban meg ugyancsak saját érzése vezette a helyes útra, midőn vitázó felei tévedtek. Így ez értelem átvivését egyik versszakból a másikba (mely szakot „vers anjambé“-nek nevez) fatalis dolognak mondja. (Lev. Kis. I. 189.) Mig Kis János ellenkező nézeten volt. Ennek vitatására Kazinczy is megengedi, hogy tűrhető; mivel még az Oberonban s Mathisson és Schillerben is vannak ilyen szakok; de tagadja, hogy szép volna, s csodálkozik az említett német költőkön, a kik — gyanítása szerint — a monotonia kikerülése végett nem küszöbölték ki költeményeikből az ilyen szakokat. (Lev. Kis. I. 215.) Helyes véleményében a Kis által felhordott czáfoló példák ellenére is mind végig megmaradt. (Lev. Kis. I. 233., 238., 240., 244.)

Kazinczy a stilusnak olyan árnyalatait is felismeri, melyeket kivüle más aligha meg tudott volna különböztetni. Pl. Baróti Szabó Vanierjének e sorát: „Sem járnai szidalmas verssel más neviben kedvem nem tartja keresztül“ — szépnek tartja és sajnálkozik, hogy Baróti megváltoztatta; mert „A ‚járás‘ a ‚keresztül‘-től igen messze van ugyan elhányva, de garabonczáskodás hozatik elő s ez a széthányás titkosan érezteti az olvasóval, hogy ez a nyugtalan elméjű ember, mint hány, dül el mindent a maga helyéről“ (?) (Magyarországi Útak 17. l. Olcsó könyvtár kiad.) Mind e mellett ne higyük, hogy K. bárhol, még a „classicusabb“ fordításaiban is a szavakat úgy összehányta volna, mint Baróti, ki e tekintetben egész a szélsőségekig ment. (Pl. „Verskoszoru“-ja elő-szavát így kezdi: „Virágzó korotok; koszorut; a versben gyönyörködések versből füzöttet; Magyar létetek magyarosan kötöttet kíván . . .)

Ilyféle szépségek lebegettek K. előtt, midőn a „Vét-kes Szép“cz. epigrammjához azt jegyzé meg, hogy a stilitikában vannak „plasticus szépségek. A hol rút kell, ott a rút szépség . . . A plasticusoknál ilyen a Medusa feje.

A rút, rút! — „De mi teszi tehát, hogy az isteni Pallas
Keblén Gorgonnak vad feje bájos alak?“

Nem tudom; a művészt kérdd. — „Ő sem tudja“ — Ne kerdd hát;
Kérd szemed és szived, érzeni s látni ha tudsz“.

(Gr. Dessevffy Irod. Hagy. II. 358.)

Hogy mit értett „vétkes szép“ alatt maga magyarázza meg. „Sallust, mint Romának minden más írója graecisalt, szabadon, bátran, olykor vakmerően s az vétek, de szép vétek“ („Élet és Litt“. II. 54.)

Igy vezette Kazinczyt a classicusok tanulmánya, nevezetesen Sallust, — kiről helyesen jegyzi meg maga, hogy őt „elrontotta,“ — bizonyos aesthetikai, főképp nyelügyi kérdéseken tévútra. Szerinte a francia nem tud fordítani; mert „ő csak a dolgot veszi által és nem a formát is; s mit ér forma nélkül a szép nemében a dolog: nem kíván magyarázatot (Élet és Litt, IV. 165.) Az általánosságban helyes elv itt azért nem áll, mivel K. a formával az illető nyelv nemzeti sajátosságait is át akarja a fordítóval plántáltatni.

Mind ezek mellett „Tövisek és Virágok“ cz. gyűjteményében annyi helyes észrevétel és szellemes gondolat van valódi epigrammai éllel kifejezve, hogy ezek költésének már a maga korában is leghatásosabb s később is legbecsesebb részét alkották s alkotják mindig.

Aesthetikai elveit inkább elszórt megjegyzések alakjában fejezte ki. Ezek közül számos érdemelné az idézést, de mivel a legtöbb nyelvújítási elméletére vonatkozik — ide szorosán nem tartoznak.

Legyen itt felemlítve K. álláspontja a dráma terén is. A 90-es években lendületet vett nálunk a dráma; a mi az ő figyelmét is e térre vonta. Több darabot fordított; sőt egy vigjátékoskát (Atlacz papucs) át is dolgozott. De egészben véve e téren idegennek érezte magát és még mások művét bírálva is, mondhatni semmit sem írt. Kisfaludy K.-nak írja: „Én e mezőbe soha se mertem vágatni; érzettem kevés erőmet, s ez legalább szerénységem bizonyítványa.“ stb. (Lev. Kisf. K. és Köre 5.)

De annál több és fontos megjegyzése található levelei-

ben és költeményeiben a képzőművészetekre, melyek iránt olyan kiváló izlésre tett szert, hogy saját fejegyezése szerint volt eset, midőn festők vele beszélgetve, festőnek tartották. Ezen a téren is a görögök szabadabb világnézetét tartotta szem előtt. Itt is az iskola törvényeire mint békókra tekint alá.

Jellemző minő viszonyt látott ő a művészeti szép és az erkölcs között. Erdélyben utazván Correggio Jupiter és Jo-jának a szebeni képtárban levő másolatára azt jegyzi meg, hogy „e bájos művet a szigoru moral egy igen keskeny szoba sötét szögébe dugatá fel, mint a Tizian Fekvő-jét¹⁾ ugyan ennek egy tája felibe. A gond szolgál-e a moralnak, nem tudom; a mesterségnek árt, s a mesterség templomában ez az első nem az.“ (Erdélyi Levelek. Kiadta Abafi 160.) E könnyedén oda vetett megjegyzéből a gondolkozó olvasó olyan következtetést vonhatna, melylyel legkevésbé épen maga K. értett volna egyet. Mennyit ártott már a műizlés fejlődésének az „erkölcsös és erkölcstelen“ szép megkülönböztetése! Mennyit fogna még akkor ártani, ha nyíltan hirdetnék, hogy „a mesterség templomában“ nem az erkölcs a fő. A szép alakot lehet magasztos céljával ellenkezően felhasználni s így magát a szépet gyanussá, sőt sokszor megvetendővé tenni. De az igazi művelt izlés épen abban áll, hogy felismeri a célzatosságot, mely a szép alakot alszerű eszme behizelegtetésére használta fel. Nem maga a nyers természetesség teszi a művészetben az erkölcstelenséget; hanem némely ferde izlésű vagy épen megfertőztetett phantasiájú művésznek azon törekvése, hogy a magában ártatlan természetes szép alakkal al-szerű testi képzeteket keltsen. K. idézett megjegyzése azt látszik mutatni, hogy szerinte az erkölcs határai a művészetre nézve szélesebbek. A mi általában épen nem áll, habár tekintettel pl. a paedagogiára lehetne is tán egy bizonyos pontig vitatni.

Azonban K. jól tudta, legalább helyesen érezte, hogy a valódi szép nem lehet a moral ellensége. A mit élénken bizonyít „A szép és jó“ cz. epigrammja, melyben egy felénk moralista szájába csipős gúnynyal e szavakat adja:

¹⁾ Danaä a nyugvó-ágyon, a mint Jupiter aranyesű alakjában megjelenik. Egy másolata az Erdélyi Muzeumban is van.

Mely vétkeket tanítgat a nézőknek a theatrum,
 Arról jobb nem is szólani, mert az mind crimen atrum.
 Nem volt ez így míg szólhatott a Molnár Albert.
 Ki sok országot látott és igen igen sok tengert!
 De még akkor tisztelte a nép a morált,
 S az aesthesis a rossz mellett nem perorált.
 Még akkor minden azt hitte, hogy szép a jó;
 Most megfordíták, keresztyén hív olvasó!
 Nem kell, nem kell, ha mérget hoz a lépes méz is!
 Vesztett idő! vesztett erkölcs! s te métegyünk, oh átkozott aesthesis!"

A festés-, képfaragásról sok elszórt megjegyzése van; melyek közül sok inkább nyelvújítási elveire vonatkozik. Nem egyszer támogatja nyelv-művészeti elveit képző-művészeti elvekkel. A miben pl. „a vétkes szép“ fogalma s még egy pár elv alkalmazásában tévedett is. Habár e tévedését épen nem a művészetek határainak nem ismerése okozta, hanem az idegenek egyoldalú tanulmánya. A költés és képző-művészetek közti hatást jól ismerte ő a Laokoonból. A mit Gr. Dessewffy J. Bártfai leveleire nézve „az idő és ür tárgyai“ felől tett megjegyzése (Gr. D. J. Irod. Hagy. II. 278.) mellett mutat az is, hogy a leíró költést nemcsak maga nem műveli, hanem korát is megrója, miért nevezi „csak a festésekkel rakásra halmozott poetai műveket“ szépnek.¹⁾

Itt volna helye szólni fordítási elveiről is. De ezek részletes tárgyalása messze vinne. K. e téren abból indult ki, hogy nyelvünk nemcsak szavakban szegény, hanem a stil sok színüése, változatossága, a nyelv hejlékonyságára nézve igen fejletlen. Így ő a nyelvet egy „tökéletes nyelv ideáljához mérve“ tekintette²⁾ s mint ilyet akarta minden áron bővíteni, szépíteni. Szerinte „a tökéletes nyelv ideáljához“ legközelebb állottak az ó-classicus nyelvek; ezek után pedig a nyugatiak. Azok és ezekhez óhajtotta tehát a magyar nyelvet aesthetikai tekintetben idomitani. Végezzélja pedig az volt,

¹⁾ Levele özv. Br. Wesselényi Miklósnéhoz. K. Papp M. Történeti lap. I. 89.

²⁾ Lásd a Vida által 1812. kitűzött pályadíjra javasolt kérdéseit. Lev. Kis. II. 16.

hogy ama képzelt nyelvet a magyar is megközelítse. E törekvésében is az ideális K.-ra ismerünk.

Ha az jön kérdésbe: helyes irány felé törekedett-e? sem helyeselni sem feltétlenül elítélni nem lehet. Legfőlegb tán minden nyelvnek lehetne fölvenni egy tökéletes nyelvet de semmi esetre sem valamennyi számára ugyanazon egyet. Ebből a nézőpontból ítélve tehát: nemcsak elérhetetlenség után törekedett, hanem az által, hogy nem vette tekintetbe a nyelvek főkép a magyar nyelv egyéniségét, elkülönítettségét, — ártott is.

K. fordításai által akarta a magyar nyelvet a tökéletes nyelvhez közelebb álló classicus és más nyelvekhez hasonlónvá tenni. Ebből indulván ki, olyan fordítási elveket állított fel, a melyek ma már épen nem követhetők. Sőt mivel ő ezen a téren is, még inkább, mint a többin a gyakorlat által akart első sorban hatni, fordításainak, kivált pályája második feléből, ma már csak történelmi értéke van.

Fogsága előtt dicsekedve említi a magyar nyelv szépségeit s csak a fordítóra nézve emeli ki, hogy minden léptenyomon elakad; a miben igaza is volt. De azért ettől is megkivánja, hogy szükség nélkül új szót ne alkosson.

Fogsága előtt egyik főtanulmánya Gessner. Ennek műveit kiváló gond- és kitartással fordítja. Kivált Idylljei azon művek, melyeken fordítói művészetét huzamos ideig gyakorolja. 1788-ban, tehát jóval fogsága előtt, mondhatni épen első műveként adja ki ezeket. A következő évben pedig „Bácsmegyei gyötrelmeit.“ Azért főleg e két mű mutatja legtisztábban fordítási elveit pályája első felében. Az idyllek előszava szerint ekkor egyik fő elve az volt, hogy szükségtelenül új szót nem kell alkotni. „Én itt fületem, s a külső nemzetek példáit választottam — úgymond — vezéreimnek“ E művében minden újítástól tartózkodik s ez a legjobbat eredményezte; fordítása valóban példányszerű. Egészen ön álló, magyaros és kiválóan folyékony. Énnél szebben, ennél választékosabban nem sokan írtak addig eredetit se. — A tárgy természetéhez szabott egyszerű keresetlen nyelv kezdetétől végig ma is kedves olvasmánynyá tenné. ha tartalmi izetlenségénél fogva, rég nem vált volna korszerűtlenné.

Rövid mondatok, kerekded mondatcsoportok, közvetlenül

folyó beszéd mindenütt vonzóvá teszi. Sehol kirívó idegen-szerűség, mesterkélttség a szó vagy mondat-alkotásban föl nem tartja az olvasót. A szók önkényes csonkitgatására ekkor még nem gondol. A nyelv egészen népiesnek nem mondható, de ahhoz közel áll; legalább a választékos népies szókat, valamint a népies fordulatokat nem kerüli. A régi nyelvből is fölveszi a szókat, hogy az idegent elkerülhesse; de ezt is óvatosan teszi. Stílja kiválóan gondos és szabatos. A párbeszédek egyszerűen érzelmesek, de nem áradozók.

Ugyanez áll „Bácsmegyei levelei“ első kidolgozásáról, Ennek előszavában is kiemeli K. hogy ő „valamint minden egyéb fordításaiban, úgy itt is egyedül artistának kíván tekintetni.“

Fogsága előtti fordításaiban nem akarja az eredeti nek hibáit is vissza adni. A nyelvet és stílt több színűvé ekkor még nem az által akarja tenni, hogy a germanismust germanismussal, latinismust latinismussal adja vissza, mint később tette; hanem követi a saját jó nyelvérzékét és magyarosan fordít. Az egyszerűség-, a természetesség- az érthetőségben keresi a fordítás nyelvi szépségeit, valamint a szép hangzat-, folyékony- választékosságban a stíl szépségeit. Ez volt a helyes út. Ez eredményezte nálunk, az addig ismeretlen szépségű prózai nyelvet; s ezen az állásponton lett volna K. első műfordító. Ő azonban innen lelépett. És pedig öntudatosan. E miatt be kell vallani, hogy fogsága utáni fordítási elvei nemcsak az ő — ezen elvek szerint készült — fordításait feledtették el a későbbi kor előtt; hanem a nyelvnek is ártottak.

Sallustot két fordításában adja:

1.) „Romai szinben; a hogy a festő másolja a XVI. század nagy mestereinek műveit.“

2.) „Az új szin felé inkább közelítve; de nem a francziák istentelen paraphrasisában. (Lev. Kisfaludy K. és K. 128.)

Hogy mennyire vitte a túlságba K. a classicus szin utánzását eléggé meggyőződhetünk ha 1) alatt jellemzett Sallust- fordításából néhány sort olvasnak. Pl. álljon itt ugyancsak e művének előbeszédjéből e körmondat: Igen is, hogy magyarul szólló munkától inkább, mint azt, hogy beszéde, szóllása magyar legyen, semmit nem kívánhatni: de

viszont, a Sallust fordítójától sem inkább semmit, minthogy Sallust a fordítás nyelvében is Sallust maradjon.¹⁾

Mind ez fölösen igazolja azon állítást, hogy Kazinczy-nak a classicusokon kifejlett finom izlése megtévedt, a megnyiben a görög és római nyelv és költés virágaival akarta a mi nyelvünket és költésünket feldiszíteni; nem pedig az itt találtakat ápolni, fejleszteni.

¹⁾ E helyett: Igen is, hogy magyarul szólló munkától semmit nem kívánhatni inkább mint azt, hogy beszéde szóllása magyar legyen: de viszont. stb.

Befejezés.

Kazinczynak minden gondolata a szép ideája körül forgott. Elmélkedéseibnm mindig ebből indult ki, s az eredményt mindig a szépre való tekintettel vonta le. Sem a maga, sem a mások tettei megítélésére nézvenézve más mértéket nem ismert, mennyivel inkább nem, a dolgok megítélésében! A mi a szép érdekeit előmozdítja: hasznosnak, szükségesnek tartja; a mi a szép fejlődését s az emberekben a szép érzék növekedését hátráltatja: az ellen kész kikelni. Így a catholicizmusnak heves pártolója; a protestantizmusnak — a szépre való tekintettel — nyílt ellensége.

Röviden szólva: K. a bölcselmi kérdések fejtegetése iránt egészben kevés erőt érez magában, mégis, — kivált fogsága előtt — a francia szabadelvű philosophiai iránybefolyása alatt még materialisticus nézeteket is ismertet meg olvasóival; anélkül, azonban, hogy ama nézetek hívévé szegődnék.

Fogsága után néhány évvel Kant hatása alá jut; s ennek erkölcs-bölcselmi elveit megismerve, magáéinak vallja; de a megismerés kérdésében felállított tanokat nem igyekszik egész alapjokban megismertetni; habár van nyoma, hogy az ezekre vonatkozó fejtegetéseket megértette.

Idealismusa a nyelvújítás terére viszi; s ezen a téren kifejtett munkásságához idealismusából nyer újabb-újabb ösztönt. Mint ezt Dessewffy Józsefhez írt saját szavai bizonyítják (Gr. D. Irod. Hagy. I. 309.)

Idealisticus felfogását érezhetni erkölcsi, vallási, s műbölcselmi nézetein egyaránt, Folytonosan a görögök humanisticus eszme-körében él. Még felekezete alapítóját is azért vádolja, mert útját állta, hogy a régi egyház nem fejlődhetett

a szív szép religiojává. E mellett lehetetlennek, sőt szükségtelennek tartja a felekezetek egyesülését.

A mű-bölcselem terén: fő előtte az izlés; csak azután jő az elmélet. A szép alatt azt érti, a mit a classicusok nyelvében és művein talált szépnek. Nem alkalmazza — habár hirdeti — azon elvet, hogy a szép csak a maga helyén szép. Nem ismeri még, hogy a mi nyelvünknek sajátos szépségei vannak, és hogy a mi az idegeneknél szép, a mi nyelvünkre erőszakolva megszűnik olyan lenni. Izlése fejlettségére nézve azonban, felette áll előzőinek és kortársaiuak, sőt nem tulzás állítani, hogy sok tekintetben az utána következőknek is. Izlését nem elméletek, hanem a remek művek, főkép az ó kor classicus költőin és a képzőművészet termékein fejtette ki. Ezek által tett szert sok lélektani ismeretre is; minekkövetkeztében sok helyes megjegyzést, szellemes észrevételt köszönünk neki. Habár nem egy ezek közül igen általános, vagy nem egészen világos.

Mű bölcselemi elveit jellemzik a szabad önállóság, mely az iskola nyúgeit nem türi, hanem a szép érzést tartja az első törvényhozó hatalomnak. Ugyan ez a szabadelvűség jellemének is egyik szép vonása. Csereinek írja mit felelt ő 1794-ben — midőn már sokakat elfogtak, — annak a ki a szabad köműveseket jakobinusoknak mondta. Felelete valóban eléggé mutatja, hogy az ő „charaktere szótárában e szó „félek“ nem igen volt ismeretes.“ Egy kassai gyűlésen (1794-ben) hevesen felpattan midőn hallja, hogy a jegyző egy iratot olvasván a benne eléforduló táblabíró neve mellé vallását is oda olvassa. „Nem volt-e még elég időnk, alkalmazosságung, okunk mégtanulni, hogy mikor az igazságot nyomozzuk, nem kell lenni regilionknak, . . . hogy olykor és akkor mikor itt vagyunk nem kell lenni pápistáknak, kálvinstáknak, hanem csak embernek és polgárnak (Lev. Kis. I. 13.). És még számtalan esetet lehetne életéből felemlíteni melyek az ő szabad gondolkozását élénken bizonyítanák.

Ebből folyik a nemzetiség kérdésével szemben táplált meggyőződése, melyről szintén legyen szabad itt végül néhány vonást feljegyezni.

Mennyire igaz az, hogy a költő a maga kora eszméit

vágyait reményeit fejezi ki: legjobban mutatja sok más között Kazinczy és Petőfi. Csak egy futó pillantás a kettőnek korára eléggé meggyőz ezen igazságról. Petőfi férfi éveiben a szabadság eszméje forralta a vért a társadalom minden tagjánál; arra várt, azt óhajtotta azt követelte, azért szált sikra az egész nemzet. Az egésznek lelke szált Pctőfibe.

Mig a gyászos emlékü 20-as években, sőt valamivel előbb és utóbb is olyan mámoryszerű állapotban volt a nemzet, hogy más jóformán maga sem érezte tagjain a bilincseket. Olyan időszak volt ez a nemzet életében, mint a betegnél a halál előtti perczek nem fájtt más semmi; sőt jól érezte magát. Mély fájdalom dulta a jobbak keblét, s kinosan lemosolyogták a ki még felocsudásra mert gondolni. Kazinczy mélyen érezte, hogy nemzete haldoklik. S vajjon tehetett volna-e jobban, mint hogy a nemzetiséggel egyenlő értékű nyelv ügyét felkarolta s egész életét annak szentelte? ! . . .

Ha szól a szabadságról, ez alatt egészen mást: a bölcs szellemi szabadságát érti (Epistolája Sípóshoz). Sőt Mária Theresia dicsőítésében inkább a loyális mint a szabadságért lángoló költő szól. (Epist. Cserei Farkashoz).

Egyetlen költeménye a szabadságról (Szabad Erdély) a Kenyér mezején fogant meg lelkében midőn visszaképzelve magát a török időkbe öröm éneket zeng az Erdélyből kiözmán fölött.

Mind e mellett nagy tévedés volna K.-t hideg cosmopolitának tartani; mert ő egy perczre sem szünt meg a magyar nemzetiségnek legmelegebb védője lenni. Sőt határozottan szembe szált azokkal, kik ez időtájt a magyar elenyészéséről mint idő kérdéstről szóltak. Nevezetesen Herderrel és egy széles ismeret körű magyar úr: Borezeviczy Gergelylyel.

Herder munkái K. előtt nagybecsűek voltak már fogása előtt. Majd mindeniket tüzetesen tanulmányozta, sőt a Paramythiakat le fordítva ki is adta. Herder roppant tudománya mellett sem távozott a legkeresztényibb állásponttól; a mi K.-t erősíthette philosophiai és vallási nézeteiben; de soha sem emelte azon magaslatra, honnan Herder tekintett szét az universumon. Mennyi mindenről bölcselkedik Herder! K. azonban e kérdések egyikéről sem szól, úgy, hogy vele

szemben bizonyos helyet látszana elfoglalni. A nemzet elenyészéséről terjesztett véleménye ellen azonban kikel. Épen így Berzeviczy ellen is; a ki szerinte nagy talentomú és szép tudományú ember, de a világpolgáriasság annyira elragadta, hogy a magyar nemzet elenyészéséről, mint bizonyosan bekövetkező dologról szól. 1801-ben írja K. Kisnek: „Ez az ember (Berzeviczy) azt hiszi, hogy én a legvastagabb arisztokrata vagyok — és miért? mert a nyelvet és a nationalismust mindenek felett vitatom, holott ő mind a kettőt kész oda adni a commerciumért, sőt, mint Herder, mindkettőnek elenyészést jövendől. Én pedig azt hiszem, hogy: minthogy Európának dolgait philosophusi szellem (Geist) igazgatja, a magyar nép csak azért sem enyész el, mert vele egy sehol másutt nem található originális és szép nyelv veszne el.“

Ő is sokszor keserűen kel ki a helyzet ellen, s bár a politika egyáltalán igen kevésbé érdekelte, még is lehetetlen volt az abban uralkodó fenyegető szellem ellen fel nem szállania. Több helyen elmélkedik ő is a gr. Dessewffyvel folytatott levelezésében a haza nyomorult sorsa fölött. Ő ugyan nem ereszkedik a napi kérdéseknek olyan alapos fejtegetésébe mint Dessewffy, a hazafiúi fájdalomában mély melancholiába merült rendkívüli széles látó körű arisztokrata; de ő is keservesen érzi azt a lidércz nyomást melylyel akkor Bécs a hazára nehezedett. Ő is fájdalmasan emlegeti, hogy „minket nem elő- nem- vinni hanem rontani akarnak és hogy mi derekasan meg vagyunk maszlagolva; s így erőnk kihalt.“ Ő is tiltakozik az ellen, hogy a „németnek“ volna joga minket lenézni s megvetni. Ő is önérzettel meri kimondani, hogy tán csak mi is érünk annyit, mint a kik minket lenéznek s megvetnek! „S épen nem látom — úgymond — mi jussa van ezeknek minket nem becsülni!“ „De midőn a mi embereink elsőbbségét emlegetem — folytatja lennebb — vagy legalább tagadom, hogy a németet illethesse az elsőség: ezek előtt kénytelen vagyok vallást tenni, hogy közöttünk kevés van a ki meg nem érdemelné, hogy őket lelkestől testestől a németeknek adjuk a hová a kocz miatt úgy is szítanak. Ez a magamos lélek csaknem elveszté a monáchiát (1815-ben írja ezt) s bizony

illő lesz az udvarnak a moralt tétetni tekintetbe ismét“ (Gr. Dess. Irod. Hagy. II. 40.)

K. valahányszor a multba tekint, valahányszor egy-egy történelmi emlékü helyen vagy tárgy előtt meg fordul, mindannyiszor megrezdülnek lelkében a hazafiúi érzelmek húrjai; mind annyiszor elfojtott honfi fájdalommal tekint saját nyomorult korára s kegyeletes áhitattal a dicső elődökre. („Vajda-Hunyad vára“ „A Pataki Vár Erkélyen“ „Kenyér mezeje“).

Azonban ha költésében nem is, de bizalmas levelezéseiben ő is kiönti honfi fájdalját; ő is vérkönnyeket sír a nemzettől elrabolt szabadság fölött. De míg Petőfi és kora bátran dobhatta a zsarnok elé a kesztyűt: addig Kazinczy és a század első tizedeinek még álmodni sem lehetett arról, hogy jó majd idő, midőn szabad lesz sírni, könnyöregni sőt követelni.

Ekkor tájt nemcsak a Berzeviczyek szóltak és szólhattak a nemzet elenyésztéséről! Ezt jövendölte már maga Kis János is (Lev. Kis. I. 365.); mert nemcsak a politikai önállóság végleges eltörléséről, hanem főkép a magyar nemzet elsatnyulása, elnémetesedéséről volt szó. A magyarnyelv a gondolkozók szemeláttára indult pusztulásnak. K. Erdélyben utazva örömmel jegyzi fel, hogy itt a nők magyarul beszélnek. Magyarországon akadt grófnő, a ki gúnyosan jegyzé meg: talán csak nem tanítja fiát magyarul? mert nem szolgabírónak nevelem! . . . Pronai Sándor bizonyos pályaművekről szóló K.-hoz írt levelét e nagyon jellemző sorokkal fejezi be „ . . . ha nemzetünk nyelvét a fő polczra nem is emelhetjük legalább elmulását hátráltassuk. (Lev. Kis. I. 84.) Abban K. is egyet értett e sorokkal, hogy nyugodtan kell bevárni az idők fejleményét; de nem egyszersmind abban is, hogy csak az elmulás hátráltása végett kellene munkálkodniok. Vajjon ha az ő reménye hőfoka is ennyire alá szállott volna, honnan veszi azt a páratlan lelkesültséget, a mely vele egész életét a magyar nyelv ügyének szenteltette?! Honnan azt az igazán herosi lelket, mely annyi szenvedéstől sem engedte magát megtöretni, csakhogy föllengős ideáit az ábrándosan szeretett nyelvre nézve megvalósíthassa?! . . .

Tartalom.

I.

Kazinczy jellemének fővonásai	3.
---	----

II.

Kazinczy az Isten létéről, lélek- és halhatatlanságról fogsága előtt. Rousseau hatása	7.
--	----

III.

Kant hatása nálunk. Kazinczy viszonya Sípóshoz; s Isten-, lélek- és halhatatlanságról vallott elvei Kant hatása alatt.	18.
---	-----

IV.

Kazinczy a vallás terén s a felekezetekkel szemben. Vallási unio.	29.
---	-----

V.

Kazinczy erkölcsi elvei. Vallás és erkölcs viszonyáról	42.
--	-----

VI.

Kazinczy a műbölcselés terén.	52.
Befejezés	69.

Javítás.

26. l.	felülről	14. s.	nem a posteriori	helyett	olv. hanem a priori
34. l.	"	12. s.	hajlaszták	"	" hajhászták
37. l.	alulról	2. s.	Unino	"	" Unio
44. l.	"	8. s.	Itt is a Kazinczyra	"	" Itt is arra a Kazinczyra
57. l.	felülről	8. s.	1790	"	" 1800
64. l.	"	2. s.	fejgyezése	"	" fejgyezése
65. l.	"	19. s.	hatást	"	" határt
65. l.	alulról	4. s.	Történeti lapon	"	" Tört. Lapok.
71. l.	felülről	9. s.	más	"	" már
71. l.	"	11. s.	más	"	" már
71. l.	"	24. s.	ki-	"	" kiűzött.

